

TÁJVÉDELMI FÜZETEK

1. szám

Budapesti Corvinus Egyetem
Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék

Tájvédelmi Füzetek

1. szám
2011. április

szerkesztette:
Csima Péter

lektorálta:
dr. Kiss Gábor

a kiadvány
a TÁMOP-4 2.1.B-09/1 KMR-2010-0005
számú pályázat támogatásával készült

ISSN 2062-6428

Nyomdai munkálatok: Advertisz Kft., Budapest

Tartalom

	<i>oldal</i>
Előszó	5
Boromisza Zsombor–Molnár Zsófia Felszíni vizekhez kapcsolódó egyedi tájértékek a Jászságban	7
Csima Péter Jászdózsai határdombok térképeken és a tájban	21
Dublinszki-Boda Brigitta–Szigetvári Katalin Jászágó településtörténete az egyedi tájértékek tükrében	33
Földi Zsófia Jászberény településszegélyén található egyedi tájértékek tájképi jelentősége	43
Illyés Zsuzsanna Egyedi tájérték kataszterezés és katonai felmérések alapján kapott információk egybevetése Jászfelsőszentgyörgy példáján	55
Módosné Bugyi Ildikó Egyedi tájértékek szerepe a hagyományőrzésben a Jászság négy településében, két felmérés tapasztalatai alapján	67
Nagy Enikő A jászsági szőlőtermesztéshez kötődő egyedi tájértékek	75
Pádárné Török Éva Egyedi tájértékek helye a településrendezési tervekben három jászsági település példáján	83

Az 1. szám szerzői valamennyien a Budapesti Corvinus Egyetem Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszékének munkatársai, illetve PhD hallgatói.

A Füzetben közölt tanulmányok a TÁMOP-4.2.1.B-09/1/KMR-2010-0005 kutatás (1/9. témakör) keretében készültek.

Előszó

A Tájvédelmi Füzetek, a Budapesti Corvinus Egyetem Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék kezdeményezéseként, most első ízben kerül kiadásra. A tanszék 1992-ben alakult a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetemen a Tájépítészeti Kar létesítésekor, a korábbi Tájrendezési Tanszék kettéválásával, annak egyik utódjaként.

Az első számban a tanszék oktatói és PhD hallgatói által 2010-ben, hét járszági településben egyidejűleg végzett egyedi tájérték kataszterezés szakmai tapasztalatait ismertető tanulmányokat közlünk. 1995-1998 között, azaz részben még az egyedi tájértékek védelmének törvénybe foglalását megelőzően, tájépítész szakos egyetemi diákok felmérésének eredményeként készült el – országosan is a legelsőik között – négy járszági kis település – *Jászdózsa, Jászfákóhalma, Jászágó és Jásztelek* – egyedi tájértékeinek katasztere. A kataszterek – a települések vezetőinek elmondása szerint – segítséget adtak a helyi értékvédelemhez. 2010-ben, az említett településeket további két kis településsel – *Pusztamonostorral és Jászfelsőszentgyörggyel* –, valamint *Jászberény* várossal kiegészítve készítettük el immár hét, egy tömbben elhelyezkedő járszági település kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek kataszterét. Ezekhez a felmérésekhez az eltelt tizenöt év jelentős tanszéki tapasztalatait, a technikai fejlődést (digitális fényképezés, GPS, nagy felbontású űrfelvétel), valamint a közelmúltban megjelent helytörténeti kiadványok adatait is felhasználtuk.

Az adatfelvétel és az adatoknak egy tervezett országos adatbázis részeként a világhálón megjelentetése a HU0145 számú EGT–Norvég FM pályázati program keretében készült. A katasztereket saját erőforrásaink felhasználásával papíron és összesítő térképeken is dokumentáltuk, és átadtuk hasznosításra a települések önkormányzatának. A jászberényi kataszter dokumentálását Jászberény Város Önkormányzata anyagilag támogatta. A tanulmányfüzetet a TÁMOP-4 2.1.B-09/1 KMR–2010-0005 számú pályázat támogatásával jelentjük meg.

A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény meghatározása szerint: “egyedi tájértéknek minősül az adott tájra jellemző természeti érték, képződmény és az emberi tevékenységgel létrehozott tájalkotó elem, amelynek természeti, történelmi, kultúrtörténeti, tudományos, vagy esztétikai szempontból a társadalom számára jelentősége van.”

Kultúrtörténeti egyedi tájértéknek minősülnek azok a tájlemek, amelyek valamely közösség számára jelentőssé váltak, – azokat a közösség építette, készítette, használta vagy használja, illetve érzelmileg kötődik hozzá. A közösség az esetek többségében egy település lakossága, vagy annak egy csoportja, de lehet nagyobb térség közössége, vagy a társadalom valamely sajátos rétege, például etnikai, vagy szakmai csoportja is. Az egyedi tájértékek közé elsősorban azon jelentős tájlemeket soroljuk, amelyek nem állnak sem kiemelt természetvédelmi oltalom, sem műemlékvédelmi oltalom alatt. A tájérték egyaránt lehet a település beépített területén vagy külterületén, de fontos, hogy önállóan – környezetével együtt – jelenjen meg, önállóan érzékelhető, értékelhető legyen.

A Tájvédelmi Füzetek első számát egy sorozat első kiadványának szánjuk. A tanulmányokban nem az egyes települési katasztereket ismertetjük, hanem általános, tájvédelmi szakmai tapasztalatainkról szólunk – a vizsgálati módszerek, a tájtörténeti következtetések, illetve egyes értéktípusok bemutatásával. A közölt tapasztalatok más térségek tájérték felmérései során is hasznosíthatók.

Terveink szerint a Füzetek jövőben megjelenő számaiban egyrészt újabb tanszéki kutatási és tervezési tapasztalatokat, másrészt tájépítész kollégák és rokon szakterületek kutatóinak tanulmányait kívánjuk időnként csokorba gyűjteni és terjeszteni.

Budapest, 2010. március

Csima Péter

Felszíni vizekhez kapcsolódó egyedi tájértékek a Jászságban

Boromisza Zsombor - Molnár Zsófia

Bevezetés

A Budapesti Corvinus Egyetem Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék munkatársai 2010. május – szeptember között a Jászság 7 településén (Jászberény, Jászágó, Jászfelsőszentgyörgy, Jászdózsa, Jászfákóhalma, Jásztelek, Pusztamonostor) egy időben folytatták a kultúrtörténeti egyedi tájértékek kataszterezését. A területen a korábbi időkben és napjainkban is meghatározó a felszíni vizek szerepe a tájkarakter, a tájkép kialakításában, a tájhasználat módját igen markánsan befolyásolják. *„Egyetlen más természeti jelenségnek sem volt akkora nagy szerepe a jászföld életében, mint a vizeknek”* (Fodor 1942). A fenti megállapítást alátámasztják a kutatási területen igen gyakori és változatos, vizek jelenlétére utaló földrajzi nevek, dülő elnevezések is, például: *Zsombékos, Kis-ér, Halastó, Nagy-sziget* Jászberény közigazgatási területén. A teljes Jászság területén csaknem félezer (445) vízrajzi helynév ismert (Fodor 1942). A településeken kataszterekbe felvett 483 egyedi tájérték egy része a felszíni vizek használatához, szabályozásához kapcsolódik, vízgazdálkodás-történeti típusba 17 egyedi tájérték tartozik.

A 17 db vízgazdálkodás-történeti egyedi tájértékeknek több mint a fele (9 db) holtág, amelyek a tájképben betöltött szerepük miatt, valamint ökológiai szempontból is jelentős emlékek. A felszíni vizek tájhasználatra, tájkarakterre gyakorolt hatása ugyanakkor nem kizárólag a vízgazdálkodás-történeti egyedi tájértékekben mutatkozik meg, ezért a kutatás célja bemutatni a kataszterekbe felvett minden olyan egyedi tájértéket, amelyek kialakulása a vizek jelenlétét feltételezi, azokhoz szorosan kapcsolódnak. Szintén vizsgáltuk a kataszterekbe felvett, egyéb felszíni vizeket is (pl. bányató – bányászat-történeti emlék).

Áttekintettük a kutatási terület korábbi vízrendezési folyamatait (különös tekintettel a folyószabályozásokra), vizsgáltuk és értékeltük a kataszterekbe felvett holtágak állapotát, illetve külön foglalkoztunk az egyéb vízgazdálkodás-történeti emlékekkel és további, felszíni vizekhez kapcsolódó egyedi tájértékekkel. A kutatás alapvetően helyszíni adatfelvételre, irodalomkutatásra, valamint történeti térképek elemzésére épült. A vizsgált 40 db egyedi tájértékeket az 1. táblázat összesíti.

Település megnevezése	Vízgazdálkodás-történeti emlék / holtág	Egyéb vízgazdálkodás- történeti emlék	További, felszíni vizekhez kapcsolódó egyedi tájértékek	
			Felszíni vizek	Egyéb emlékek
Jászberény	- Zagyva holtág (55fkm) - Necsői Holt-Zagyva - Tarna-Zagyva torkolatánál lévő holtág	- Külső-Zúgó - Belső-Zúgó - Városi-Zagyva leeresztő zsilipje - Zsilipek a Városi- Zagyván	- Hűtőgépgyári horgásztó - Huszárlaktanyai tó	- Gyalogos fahíd - Köhíd - Vasas-tói Nepomuki Szent János szobor - Szent Imre herceg úti Nepomuki Szent János szobor - Idős fűzfák a Zagyva parton - Kisárki csatornafásítás
Jászágó	-	- Hegyes-halom-dűlői belvízlevezető csatorna - Tokodi-árok	- Egykori anyagnyerő-hely a Tokodi-árok mentén - Egykori vályogvető gödör	- Híd az Ágói-patakon - Magos-határ-dűlői híd az Ágói- patakon - Szoliter fehér nyárfa - Botoló fűzes a Tokodi-árok mentén
Jászfelsőszentgyörgy	-	-	-	- Nepomuki Szent János szobor - Nepomuki Szent János szobor talapzata
Jászdózsa	- Dósai-Tarna-holtág	- Nyavalyka-ér	- Vermek	- Holt-Tarnai Kishíd - Köhíd - Nepomuki Szent János szobor
Jászfákóhalma	-	-	-	- Fahíd a Tarna-holtágon - Nepomuki Szent János szobor
Jásztelek	- Zagyva holtág (Felső-rét- dűlő) - Zagyva holtág (Tulát-dűlő) - Zagyva holtág (51 fkm) - Zagyva holtág (51-52fkm) - Jásztelki Felső-Holt- Zagyva	- Arvízszintet mutató vízügyi emlék	-	- Mizsei-híd - Idős kocsányos tölgy
Pusztamonostor	-	-	-	-
Összesen (db)	9	8	5	18

1. táblázat A kutatási terület felszíni vizekhez kapcsolódó egyedi tájértékeinek csoportosítása

A Zagyva és a Tarna ármentesítési beavatkozásai

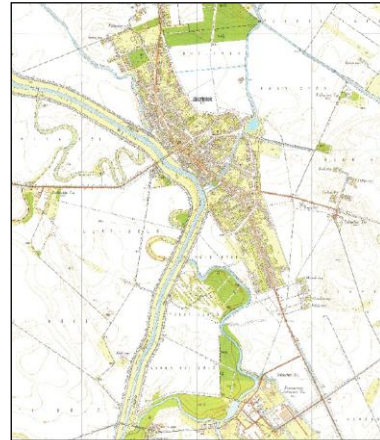
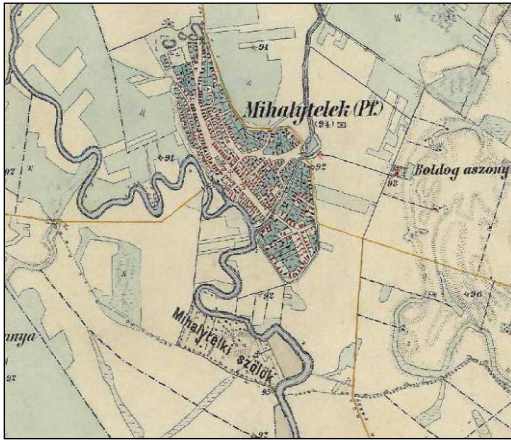
A vízgazdálkodás-történeti egyedi tájértékek szempontjából meghatározó jelentőségű a vízfolyások szabályozási folyamata, ezért a kutatás vizsgálatai erre a témakörre is kiterjedtek. A Zagyva és a Tarna medertisztogatásairól, szabályozási munkáiról csak igen hiányos adatok maradtak fenn (Csoma et al. 1978). A területeken lévő ősmocsarak, vadzizek elleni védekezés, vízrendezés s az árvízmentesítési munkálatok megkezdése, a Zagyva és a Tarna folyók szabályozása, a mocsarak lecsapolása, a csatornák, gátak építése id. Bedekovich Lőrinc, földmérő és vízépítő mérnök nevéhez fűződik (Nemes 1981). A vízszabályozások 1779-ben kezdődtek meg, a vízhasználatok keretében épültek az árvízvédelmi gátak, a vizek lefolyását gyorsító lecsapoló-csatornák, a keresztgátak és mellékágak torkolatában, illetve medrében. A Zagyva nagyvízi szabályozását a 0,00-25,30 fkm közötti szakaszon kezdték meg a bal parti árvízvédelmi töltés építésével 1859-ben, a Tisza szabályzással egy időben.

Az egykori kanyarulatok jól kirajzolódnak a III. katonai felmérésen is (1. ábra). A folyószabályozások és árvízmentesítések első évtizedeiben, a mentesített területek gyors növekedésével párhuzamosan jelentősen nőtt a bevédett területek előntése, miután a védművek fejlesztésével, az ártér területének csökkentésével párhuzamosan intenzíven emelkedtek az árvízszintek.

A Közép Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság területén a Zagyva szabályozása 1929 és 1941 között szünetelt a pénzügyi források hiánya miatt. A mai értelemben vett mederszabályozás az 1939-ben 71073/939 sz. alatt jóváhagyott tervek alapján kezdték meg 1941 évben. A nagyvízi szabályozás során került sor Jászberényben a Zagyva városi szakaszának levágásra, így az árvizek városon kívül kerülnek levezetésre. Jászfelsőszentgyörgy község belterületének védelmére 1968-ban mederátvágást készítettek a 82,4-83,8 fkm-ek között a nyíltártéren. A nagyvízi szabályozás során módosították a meder profilját. Az új meder kialakításával egyidőben huszonhárom helyen vágták át az elfajult kanyarokat.

1941 és 1948 között megépítették az összefüggő töltést a folyó mindkét partján a 63,8-68,3 fkm közötti szakaszon. A felső szakaszokon csak Jászberény és Hatvan környékén épültek árvízvédelmi töltések a mederrendezéssel egy időben. A következő évtizedekben a munka folytatódott. A hatvanas években több árvíz túl magasnak bizonyult az

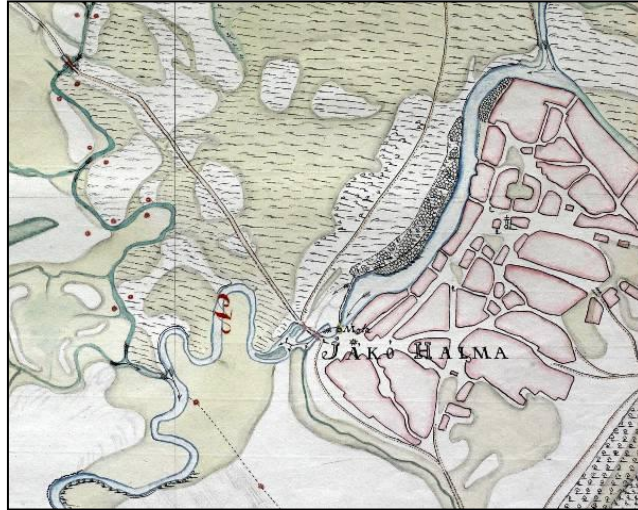
abban az időben meglevő árvízvédelmi műtárgyak számára. 1960. óta folyamatosan javítják a töltések védőképességét, 1963-ban több helyen töltésmeghágás, illetve szakadás keletkezett. A magassági hiányok megszüntetésére és a rendezetlen depóniák átépítésére OVH rendeltre a Zagyva – Tarna beruházás keretében 1965-66. években került sor (Vízgyűjtő-gazdálkodási Terv. 2-10. Zagyva alegység, 2009; Jelentős vízgazdálkodási kérdések. 2-10. Zagyva tervezési alegység, 2007).

1. ábra A Zagyva kanyarulatai Jásztelek térségében a III. katonai felmérésen (1883) és az 1977-es topográfiai térképen

A Tarna és mellékvízfolyásainak szabályozásáról az első írásos emlékek 1715-ből valók. A vízrendszer mai képét is meghatározó szabályozási, vízgyűjtő rendezési és vízmosáskötési munkálatokat az 1900-as évek elején megalakult Tarna-völgyi Társulatok kezdték meg. A Tarna vízrendszer sajátossága, hogy a Mátrából lefutó vízfolyások (Tarna és mellékágai) a Budapest – Miskolc vasútvonal alatti szakaszon összefüggő árvízvédelmi töltéssel épültek ki. A vasútvonal feletti mederszakaszok esetében víztartó depóniák a nagyobb vízfolyások mentén épültek, a kisebb patakok egyszerű trapéz szelvénnel lettek szabályozva.

A jászdózsai Holt-Tarna a Tarna folyó Heves megyei szabályozása során, a folyó kettős kanyarulatának árvízvédelmi célú átvágásával 1978-ban alakult ki. (Vízgyűjtő-gazdálkodási Terv. 2-11. Tarna alegység, 2009; Zagyva-Tarna vízgyűjtő-gazdálkodási terv, 2006).

2. ábra A Tarna a Bedekovich-féle térképen Jászjákóhalma területén (1791)

A vizsgált jászági települések közigazgatási határán belül – a topográfiai térképek, illetve légifotók alapján – 15 db Zagyva, illetve Tarna holtág található (URL1). Nem került be az egyedi tájérték kataszterekbe a terület összes holtága (pl. egyes holtágak természetvédelmi oltalom alatt állnak). A kataszterekbe felvett holtágakat az 1. számú táblázat tartalmazza.

A holtágak állapotának értékelés és veszélyeztető tényezői

A terület holtágai mind árvízvédelmi munkák során, mesterséges úton keletkeztek, így a besorolásuk a kataszterekben típuscsoport és típus szerint termeléssel kapcsolatos, vízgazdálkodás-történeti emlék. A holtágak mindegyike a mentett oldalon helyezkedik el, legtöbbjük külterületen, de belterületen is előfordulnak (pl. jászberényi *Városi-Zagyva*, *Dózsai-Tarna-holtág*). Az egyes holtágak állapota igen eltérő, melyet méretük, vízutánpótlásuk, illetve haszonvételük befolyásol leginkább.

A legtöbb holtág az élőfolyóból gravitációsan, zsilipen vagy szivattyún keresztül után tölthető, így vízutánpótlásuk részben megoldott. A mentett oldali elhelyezkedés miatt azonban árvízkor csak mesterségesen tölthetők.

A folyószabályozások emléket a Tarna és a Zagyva levágott kanyarulataiból létrejött holtágak őrzik, amelyek vízgazdálkodás-történeti jelentőségükön túl a tájképben betöltött szerepük miatt, illetve ökológiai szempontból is jelentős emlékek. A vízhez, vízparthoz kötődő élővilágnak lakó-, táplálkozó-, búvó-, és szaporodó helyet biztosítanak, valamint számos védett

növény élőhelyeül szolgálnak. A külterületen található holtágak mellett gyakori, hogy természetközeli állapotú, ökológiai és tájképi szempontból egyaránt jelentős fás állományok találhatóak meg. A holtágak töltésének oldalában gyakran értékes, védett növények (*Iris spuria*, *Clematis integrifolia*) fordulnak elő (*Dósai-Tarna-holtág*). Emellett egyes holtágak rekreációs, pihenési, sportolási lehetőséget is nyújtanak, gazdasági előnyökkel is járhatnak. A terület holtágainak elsődleges funkciói a belvíztározás (pl. *jásztelki Felső-Holt-Zagyva*) és a belvízelvezetés, emellett szennyvizek befogadói (pl. *Városi-Zagyva*), ugyanakkor rekreációs (pl. a jásztelki Zagyva holtág (51 fkm), öntözési (pl. *Necsői Holt-Zagyva*) célokra is hasznosítják, emellett a legtöbb esetben előfordul a holtágakon a horgászat (pl. *Dósai-Tarna-holtág*).

A holtágak tájképi megjelenését, annak jelentőségét befolyásolja a holtág vízfelületének mérete, alakja, növényborítottsága, a part és medervonal kialakítása, a parti sáv vegetáció borítottsága, partvonal beépítettsége, a holtághoz kapcsolódó területek tájhasználata, a természetes élőlénytársulások előfordulása, és azok sajátossága (pl. mozaikossága, zonációja). Emellett a holtágak aktuális állapota, megjelenése is igen eltérő lehet, attól függően, hogy melyik szukcessziós stádiumban van. A szukcesszió stádiuma a nyílt víztükrű, viszonylag mélyebb holtmedrektől (*1. ábra*) a feltöltődés előrehaladottabb állapotában lévő mocsárrétig (*3. ábra*) illetve ligeterdő jellegű holtmedrekig lehetséges. Mindezek együttese határozza meg a holtágak tájképben betöltött szerepét.

A holtágak állapotát a szukcessziós stádiumuk, vízutánpótlásuk, tápanyagterhelésük, vízhasználatuk befolyásolja leginkább. A holtágak esetében a feltöltődés egy természetes szukcessziós folyamat, sebessége függ az állóvíz mélységétől, felületétől, illetve a vízteret érő szervesetlen üledék és tápanyagterhelés mértékétől, így ezt a folyamatot a külső hatások nagymértékben befolyásolhatják, felgyorsíthatják. Holtágak esetében a vízpótlás kiemelt fontosságú (Ress–Mozsgai 2004), befolyásolja a holtágak feliszapolódásának ütemét, a meder állapotát, a holtág élővilágát (Molnár 2010). A holtágak töltődhetnek csapadékból, árhullámokból (előntés vagy átöblítés), felszíni (belvíz, szennyvíz, csurgalékvíz, öntözőrendszerek vizei), felszín alatti (talajvizek) hozzáfolyásból. A mentett oldali holtágak, így a vizsgált holtágak árvizekkor nem töltődnek, természetes vízutánpótlást nem vagy csak kis részben kapnak. A vízpótlás mellett a holtágak állapotát a vízhasználatuk és hozzájuk kapcsolódó területek használata, a part- és medervonaluk kialakítása befolyásolja. A holtágak alacsony öntisztuló-

képessége miatt a parti sáv elválasztó, szűrő funkciója kiemelkedő szerepet tölt be (Boromisza 2009), ez a vékony keskeny sáv határolja el a holtágak nyíltvízfelületét a művelt területektől. Ugyanakkor ez a sáv tájképileg is meghatározó. Ennek ellenére a kutatási területen sok esetben találkozhatunk olyan holtágakkal, ahol ez a parti sáv erősen módosított, illetve intenzív használatnak kitett.

A holtágak legtöbbször az eutrofizáció mértéke, a meder feliszapoltsága jelentős, ugyanakkor a vízi növényzettel benőttése szakaszonként változó, közepes mértékű, egyes szakaszokon előrehaladott. Így például a *jásztelki Felső-réti dűlői Holt-Zagyva* szinte teljesen feltöltődött (4. ábra), a vízfelület jelentős része mocsári növényzettel borított. A környező szántóterületek tápanyagterhelése, illetve a természetes növényzet hiánya tovább gyorsítja a meder feltöltődését. Problémát jelent, hogy a holtágakra jellemzően nem állnak rendelkezésre vízminőségi adatok (URL2).

1. ábra A Dózsai-Tarna-holtág nyílt vízfelülete, intenzíven fenntartott szakasz (URL1)

2. ábra A Necsői-Holt-Zagyva intenzíven fenntartott szakasza Jászberényben

3. ábra A Felső-rét-dűlőben a Zagyva-holtág partja szántófölddel határos

4. ábra A jásztelki Felső-Holt-Zagyva erősen feltöltődött medre

Egyéb vízgazdálkodás-történeti emlékek

A kataszterekbe felvett vízgazdálkodás-történeti emlékek a holtágakon kívül elsősorban a vízrendezési- és szabályozási munkákhoz kapcsolódó műtárgyak formájában maradtak fenn. Ezek jelentős része Jászberény közigazgatási területén található, és a Városi-Zagyvához kötődik. A víz a jászberényi Városi-Zagyva medrébe a Zagyva esését csökkentő bukógátnál (*Külső-Zúgó*), egy kettős átereszen keresztül jut, a *leeresztő zsilip* a Zagyva 55. fkm-ének magasságában található. A Városi-Zagyván található további műtárgyak (elsősorban *zsilipek*) közül kiemelkedik a *Belső-Zúgó* (5. ábra), amely egy kétszintes fenéklépcsőből és öt nyílású állózsilipből álló építmény. Az említett egyedi tájértékek a XX. század elején végzett folyószabályozási munkákhoz kapcsolódnak, a belterületen elhelyezkedő emlékek ilyen környezetben országos szinten is ritka, településképet gazdagító, értékes elemek. Szintén ritkasága miatt értékes a Zagyva jásztelki szakasza mellett állított *árvízi emlékhely* (6. ábra).

A kutatási terület vízrajzi adottságait és vízgazdálkodás-történeti sajátosságait jól tükrözik a jelen lévő belvízlevezető csatornák, mint a Jászágó közigazgatási területére eső *Tokodi-árok* és a *Hegyes-halom-dűlői belvízlevezető csatorna*. Az egykor kiterjedt vízállásos területeken kialakított csatornák ökológiai szempontból is értékesek, a tájképet gazdagító elemek. Szintén a szántóföldek ár- és belvízmentesítésében játszik fontos szerepet a jászdózsai *Nyavalyka-ér*.

5. ábra A Belső-Zúgó Jászberény belterületén (fotó: Módosné B.I.)

6. ábra Árvízszintet mutató vízügyi emlék Jásztelken

Felszíni vizekhez kapcsolódó egyéb egyedi tájértékek

A Jászság egyedi tájértékei között megtalálhatóak olyan emlékek is, amelyek korábbi nyersanyag-kitermelés során jöttek létre, és ma állóvíz formájában jelennek meg a tájképben. Ezek a tájlemek tájhasználati (pl. rekreáció), tájképi jelentőségük mellett sok esetben ökológiai szempontból is értékesek. A Jászberény közigazgatási területén található *Hűtőgépgyári horgásztó* az 1960-as években jött létre. A jászágói *Tokodi-árok mentén*, illetve *Hegyes-halom-dűlőben* egykor számos tanya helyezkedett el, valószínűleg ezek építéséhez felhasznált vályog kitermelőhelyei voltak a mai kisebb tavak. A jászdozsai *Vermek* az előbbiekhez hasonlóan egykori vályogvető gödörből kialakult állóvíz. Ökológiai szempontból is értékes elem a jászberényi *Huszárlaktanya kertjében lévő víztározó tó* (7. ábra).

A vizek használatához szorosan kapcsolódó közlekedési emlékek jellemzően a mai napig működő elemek, bár állapotuk igen változó képet mutat. A változatos formai kialakítással, anyaghasználattal jellemezhető elemek elsősorban közúti közlekedéshez kapcsolódnak, egyedül a jásztelki *Mizsei-híd* működött vasúti hídként. Kisebb, fém szerkezetű, fapallós gyalogos *hidak* találhatóak az *Ágói-patakon*. Fontos településszerkezeti elem a jászdozsai fából készült *Kishíd a Holt-Tarna felett*. Egy *fahíd* helyezkedik el a *Tarna-holtágnál* Jászfákóhalmán és a *Városi-Zagyva felett* Jászberényben. Településképpen betöltött szerepük miatt is igen értékesek a kőhidak. A jászberényi boltozatos *Kőhíd* Jász-Nagykun-Szolnok megye legidősebb kőhídja (1805-1806-ban épült). Országos jelentőségű emlék az ötnyílású *jászdozsai Kőhíd*, amely 1811-13 között épült (8. ábra).

7. ábra Víztározó tó a jászberényi Huszárlaktanya kertjében
(fotó Csima P.)

8. ábra A jászdozsai Tarna holtágon álló kőhíd
(fotó: Módosné B.I.)

Mivel a felszíni vizekhez, hidakhoz szorosan kapcsolódó egyedi tájértékek, vizsgáltuk a kutatási területen megjelenő Nepomuki Szent János szobrokat is (Nepomuki Szent János a hidak és a vizen járók védőszentje, a néphit szerint a települést védi az árvizektől). Ezeket a vallási (szakrális) emlékeket döntően XIX. század elején állították: található a *jászberényi Oláh-hídja közelében (9. ábra)*, a Zagyva egykori főága (*Vasas-horgász-tó*), illetve a Városi-Zagyva mellett is, *Jászfelsőszentgyörgyön*, szintén a Zagyva környezetében. *Jászdózsán* a Tarna partján állítottak szobrot, a Kőhíd közelében.

Tájépítészeti, kertépítészeti és erdőgazdálkodás-történeti emlékek között is megtalálhatóak olyan egyedi tájértékek, amelyek jelenléte a felszíni vizek közelségére, vagy egykori jelenlétére utal. A jászberényi *csatornafásítás* (idős fekete nyár – *Populus nigra* – fasor) az egykori Kisárok nyomvonala mentén húzódik, a Városi-Zagyva medrét *idős szomorúfüzek (Salix alba 'Tristis')* szegélyezik. Jászágó közigazgatási területén a Tokodi-árok környezetében természetközeli állapotú, ökológiai és tájképi szempontból egyaránt jelentős *botoló füzes állomány* alakult ki (*10. ábra*). A szintén Jászágón található *szoliter fehér nyár (Populus alba)* belvízjárta területen, anyagnyerő gödör mellett helyezkedik el. A jásztelki Mizsei Holt-Zagyva melletti erdőben, üde termőhelyen maradt fenn az egykori ártéri (keményfás) ligeterdők növényzetére jellemző, *idős kocsányos tölgy*.

9. ábra Szent Imre herceg utcai Nepomuki Szent János szobor, Jászberényben

10. ábra Botoló füzesek Jászágón, a Tokodi-árok mentén (fotó: Dublinszki-B.B.)

Összefoglalás

A Jászság 7 településén folytatott kutatás során a BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék által kataszterekbe felvett 40 db egyedi tájértéket vizsgáltunk, amelyek felszíni vizekhez kapcsolódnak. A táj vízrajzi viszonyait és vízgazdálkodás-történeti sajátosságait jól jellemzi az emlékek változatossága. A vizsgált egyedi tájértékeknek kevesebb, mint a fele tartozik vízgazdálkodás-történeti típusba, ezek közül kiemelkednek a holtágak. Ezen kívül vallási (szakrális), hadászati védelemmel kapcsolatos, kertépítészeti, tájépítészeti, bányászat-történeti, erdőgazdálkodás-történeti, közúti és vasúti közlekedési emlékek egyaránt megjelennek a vizsgált emlékek között. Általános jellemzőjük, hogy a település- és a tájképet gazdagító elemként jelennek meg, és számos esetben jelenleg is megmaradt a tájhasználati jelentőségük (pl. vízügyi műtárgyak, horgásztavak rekreációs szerepe). A felszíni vizek jellemzően ökológiai szempontból is igen értékesek, elsősorban élőhelyi jelentőségük miatt (védett növényfajok termőhelyei, állatfajok táplálkozó-, szaporodó- és búvóhelyei).

Az elvégzett vizsgálatok további szakmai feladatok szükségességére mutatnak rá. Ezek között megjelenik az emlékek környezetének rendezése, szükség esetén helyreállításuk, bemutatásuk, a külső veszélyeztető tényezők elhárítása, folyamatos fenntartás, védelem biztosítása. A fennálló problémák megszüntetése, újabbak kialakulásának megelőzése érdekében további felmérési-vizsgálati (pl. az egyes emlékek részletes állapotfelmérése, élővilág felmérése), valamint tervezési feladatok (pl. emlékek környezetrendezési – kezelési feladatai, kapcsoló településrendezési – szabályozási feladatok) megoldása szükséges.

Felhasznált források

Egyedi tájérték kataszterek

Boromisza Zsombor – Csima Péter – Dublinszki-Boda Brigitta – Gergely Attila – Illyés Zsuzsanna – Kabai Róbert – Molnár Zsófia – Módosné Bugyi Ildikó – Nagy Enikő – Pádárné Török Éva – Szigetvári Katalin – Tarcsai Andrea (2010): *Jászberény egyedi tájértékeinek katasztere*. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest, Jászberény.

Boromisza Zsombor – Nagy Enikő (2010): *Jásztelek egyedi tájértékeinek katasztere*. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest, Jásztelek.

Csima Péter – Módosné Bugyi Ildikó (2010): *Jászdózsa egyedi tájértékeinek katasztere*. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest.

Dublinszki-Boda Brigitta – Szigetvári Katalin (2010): *Jászágó egyedi tájértékeinek katasztere*. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest, Jászágó.

- Gergely Attila – Molnár Zsófia (2010): *Pusztamonostor egyedi tájértékeinek katasztere*. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest.
- Illyés Zsuzsanna – Kabai Róbert (2010): *Jászfelsőszentgyörgy egyedi tájértékeinek katasztere*. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest.
- Pádárné Török Éva – Tarcsai Andrea (2010): *Jászkóhalma egyedi tájértékeinek katasztere*. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest.

Könyvek, kiadványok

- Boromisza Zsombor (2009): Állóvizek parti sávjának jelentősége és veszélyeztető tényezői. In. Szabó Valéria – Fazekas István (szerk.): *Települési Környezet*. DE Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék, Debrecen.
- Csoma János – Kovács Dezső – Szilágyi József (1978): Magyarországi folyók szabályozása. In. Kovács Dezső (szerk.): *Árvízvédelem, folyó- és tószabályozás, víziutak Magyarországon*. Országos Vízügyi Hivatal. Budapest.
- Fodor Ferenc (1942): *A Jászság életrajza*. Jászok Egyesülete – „A Jászságért” Alapítvány. Budapest.
- Gulyás Éva - Szabó László (2007): *Jászdózsa*. Száz magyar falu könyvesháza. Száz magyar falu könyvesháza Kht. Budapest.
- Molnár Zsófia (2010): Holtágak, hullámtéri élőhelyek fenntarthatósági vonatkozásai. In. Egyed Adrienn (szerk.): *Meddig lesz még Föld Napja?* Doktoranduszok I. Környezettudományi Konferenciája. Budapest 2010. április 17. Doktoranduszok Országos Szövetsége. Budapest.
- Nemes Gerzson (1981): *A Zagyva és Tarna-völgy Jászkerületi vízügyeinek krónikája 1279-1876*. Szolnok.
- Ress Sándor – Mozsgai Katalin (2004): Holtágak hasznosításának jogi és közgazdasági kérdései. *ÖKO- Ökológia, környezetgazdálkodás, társadalom*. XII. évfolyam 3-4. szám.

Térképek

- Bedekovich Lőrinc : Cursum praecipue Fluviorum Zagyva, et Tarna, a Possessionis Boldog et Dósa inchoando, usque inclusiva Arcem Szolnokiensem, seu inostiationem cum Tibisco, connexiones item eorundem cum Fluentis Galga, et Tápió, cum omnibus effusionum Ramis stagnorum extensionibus, ac Molarum situationibus, Agris item, Pratis, Pascuis, Sylvis et Coloniis, earumque vicinioribus limitibus, viis, pontibus, et aggeribus expressae in quibus singulis. Signatum Foeny-szaru Die 15 7bris Anni 1791. HML 120 szelvény. 8. térkép. Heves Megyei Levéltár. Eger.
- Az Osztrák-Magyar Monarchia harmadik katonai felmérése. 15. sor XXII. oszlop (1883). Hadtörténeti Int. és Múzeum Térképtára. Arcanum Adatbázis Kft.
- Digitális topográfiai raszteres térképek: Jászberény, Jászágó, Jászdózsa, Jászkóhalma, Jásztelek, Jászfelsőszentgyörgy, Pusztamonostor településekről. M=1: 10.000. (adatokat készítette: FÖMI)

Internetes források

- URL1: <http://www.holtagak.hu>. Magyarországi holtágak adatbázisa. (2011. január 31.)
- URL2: <http://www.jnszm.hu>: Jász-Nagykun-Szolnok megyei Környezetvédelmi Program (2009-2014). KEVITERV AKVA Mérnöki Vállalkozás Kft. Szolnok. 2010. (2011. január 31.)
- URL3: www.kotivizig.hu: Jelentős vízgazdálkodási kérdések. 2-10 (2-4-1) Zagyva tervezési alegység (2007). Közép–Tisza-vidéki Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság. Vízgazdálkodási Osztály. (2011. január 31.)
- URL4: <http://vizeink.hu>: Vízyűjtő-gazdálkodási Terv (2009). 2-10. Zagyva alegység. Közép–Tisza-vidéki Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság. Vízgazdálkodási Osztály. (2011.január 31.)
- URL5: <http://vizeink.hu>: Vízyűjtő-gazdálkodási Terv (2009). 2-11. Tarna alegység. Közép–Tisza-vidéki Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság. Vízgazd. Osztály. elérhetőség: http://vizeink.hu/files/vizeink.hu_0455_2-11_Alegyseg_Tarna.pdf (2011. január 31.)
- URL6: <http://www.zt-euvki.hu>: Zagyva-Tarna vízyűjtő-gazdálkodási terv. 2006. ATKINS-DHV Konzorcium. elérhetőség: (2011. január 31.)

Jászdózsai határdombok térképeken és a tájban

Csima Péter

Bevezetés

A középkor óta a birtokot védő határjelek egyik fajtáját alkotják a földből készített határjelek, amelyeknek az alkalmazása elsősorban a sík felszínű Alföldön terjedt el. Leggyakoribb megnevezésük határdomb, határhalom, régebben egyes vidékeken zombék, hant, komp vagy homp (Takács 1987). A Jászságban a nagyméretű, természetes eredetű, vagy ember által létesített nagyobb magaslatokat halomnak, az árkokat, töltéseket, valamint a földből készített határjeleket egyaránt „hányásnak” nevezték (Fodor 1942). Amint az ország más részein, a Jászságban is szokás volt a határjelet egyszerűen határnak hívni. Ahhoz tették hozzá jelzőként az anyagát, és nevezték kőhatárnak, hányt határnak, vagy határhányásnak. A 17. század végére az Alföld középső részén elhelyezkedő Jászságban is a föld határjelek váltak elsődlegessé a településeket elválasztó határvonalakon.

A 20. században, a korszerű térképek elterjedésével a határjelek elvesztették korábbi jelentőségüket. Az útépitések, a vízrendezések és a nagytablás, nagy gépekkel folytatott, monokultúrás szántóföldi művelés áldozatai lettek. Pusztulásukhoz az árvizek és a belvizek által okozott természetes erodálódás is hozzájárult. Ezért is volt meglepő, hogy a hét jászsági településen egy időben végzett egyedi tájérték felméréskor, a teljesség igénye nélkül folytatott határbejárások során több tucat határdombot találtunk. A tanulmányban a 32 km hosszú jászdózsai határon emelt határdombokat ismertetem, összevetve a napjainkban fellelhetőket a régi térképeken ábrázoltakkal. Fontos és érdekes előzményt jelentenek ehhez a Jászdózsa 17-18. századi határvitáiról szóló írásos dokumentumok, irodalmi források.

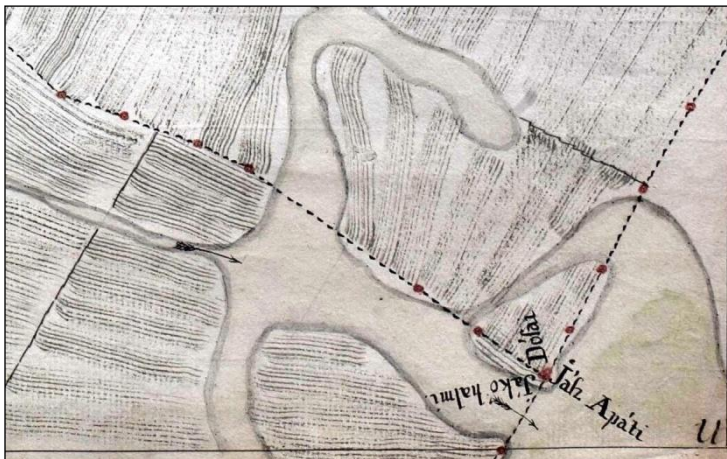
Jászdózsa határvitái

1701. december 2-án, tanúk meghallgatásával hivatalos vizsgálatot tartottak a Jászdózsa (korábban Dósa, Dózsa) és a Jászságon kívül eső, Heves megyéhez tartozó Tarnaörs között az 1670-es években zajlott határvitáról – amely akkor, előbb a törökökkel folytatott háborúk, majd a kuruc harcok miatt lezáratlan maradt. Tekintettel arra, hogy I. Lipót király mindössze néhány hónap múlva eladta a teljes Jászságot a Német Lovagrendnek, a vizsgálatban minden bizonnyal szerepe volt az eladási előkészületeknek. A határvitát a tanúk – az országban akkor általános szóhasználat

megegyezően –, „villongásnak” nevezik. A dózsaiak állítása szerint a tarnaörsiek a Jászdózsa és Tarnaörs között húzódó határt önkényesen módosították. A vizsgálat – Botka János által kivonatosan közölt – jegyzőkönyve megőrizte a dózsai határjelek 17-18. századi típusait és megnevezéseit. A tanúk két „keresztrel metszett határfát”, egy „határkövet”, egy „kávás kutat”, egy „karót” és „földből hányt határokat” neveztek meg vallomásaikban „igaz” határjelként (Botka 1988).

Határjelek Bedekovich Lőrinc térképén

Az 1791-ben Bedekovich Lőrinc, a Jászkun terület mérnöke által készített, a Tarna és a Zagyva által érintett jászsági településeket ábrázoló, igen részletes, és különösen szép kivitelű – összesen 31 szelvényből álló – kéziratos térkép, öt szelvényen 24 km-t ábrázol Jászdózsa 32 km hosszú határából. A mai Jászdózsa–Tarnaörs határt két szakaszra osztja: „Dósa–TarnaÖrs” és „Dósa–Miske” közöttire. Ekkor tehát még hat szomszédja volt Dózsának. A dózsai határon 97 határdomb jele látható. A határ-dombokat piros színezéssel megerősített körrel jelöli [●], a jelek egy részén a körbelső is színezett [●]. A dombok között vékony szaggatott fekete vonal [- - -] jelöli a határt. Az öt sarokhatárból háromnál feltünteti az egymással szomszédos három település nevét. Két sarokponton elmaradt a településnevek beírása, közülük a Dósa–Berény–Árokszállás sarkon három, a Dósa–Berény–Jákóhalma sarokponton viszont csak egy határdombot jelöl a térkép. Az 1. ábrán a térkép részlete látható, háromdombos sarokhatárral.

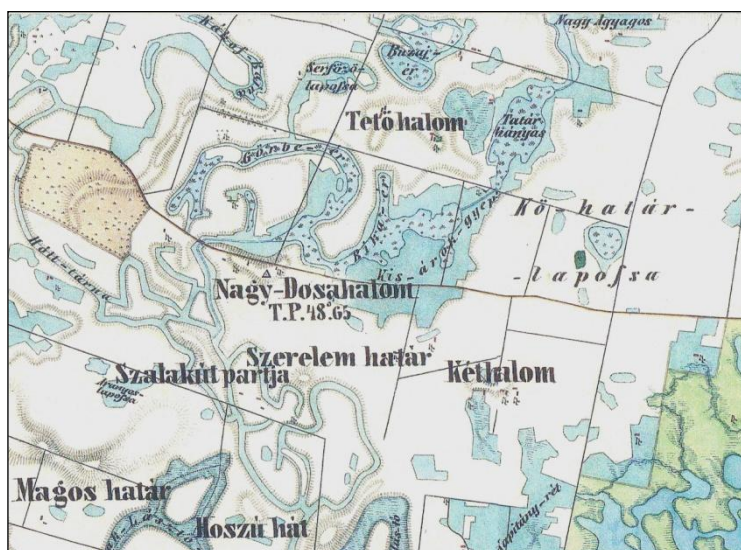

1. ábra Jászdózsa–Jászapáti–Jászkóhalma sarokpont Bedekovich Lőrinc térképén. XII. szelvény, részlet

Határjelek a katonai felmérések térképein

Az *első katonai felmérés*, a Jászdózsát érintő, 1783-ban készített két szelvényen három dózsai határdombot jelöl halomként [☼], ebből egyet a Dózsa–Jákóhalma, kettőt a Dózsa–Apáti határon. Megyehatárként ábrázolva megjelenik a Dózsa–Tarnaörs határvonal, ami azonban lényegesen eltér a maitól. Keleten az Apáti–Tarnaörs közötti út adja a határt egy gémeskútig, amely feltehetően azonos az 1701. évi határvizsgálathoz „Kávás-kút”-nak nevezettel. Innen a Ló-halmot délről megkerülve tér vissza az úthoz. A Bedekovich Lőrinc térképén „Horgas lapos”-nak nevezett legelő szegélyén ÉK-i irányba halad, majd ugyancsak a legelő szegélyén DNy-nak fordul. A Kis-Tarna nagy kanyarjától a Tarnáig, majd a Tarna mellett észak felé halad. A Miskei szakaszon a megye határvonala már megegyezik a későbbi térképeken ábrázolttal. A Dózsa–Árokszállás határon csaknem végig – nagy részén ma is meglévő – dűlőutat jelöl.

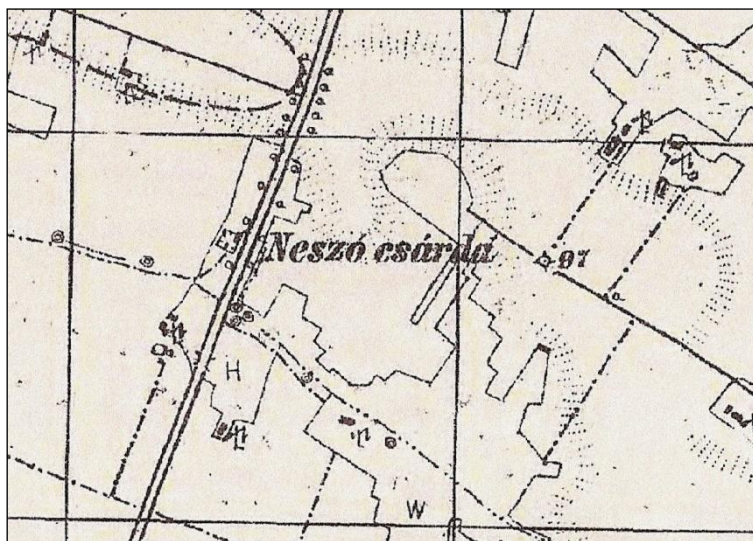
A *második katonai felmérés* Jászdózsát ábrázoló, 1860–1861-ben készített két térképszelvénye nem tüntet fel határdombokat. Egyedül a déli, jákóhalmi határvonalon lévő „Szerelem határ” jelölt a szokásos halom jellel [☼] és szöveggel is. Ez, a viszonylag nagyméretű halom azonban eredetileg feltehetően nem határjelként készült, hanem másodlagosan vált határjellé.

2. ábra Jászdózsai határnevek a második katonai felmérésen.
XXXVI/50. szelvény, részlet M=1:28 800

Valószínűleg a nagyobb határdombokat ábrázolja a térkép gyepes foltként a Dózsa–Apáti és a Dózsa–Tarnaörs határvonalon is, azok azonban a kiemelkedésre utaló vonalkázásos jelölést nem kaptak. A Dózsa–Apáti határ dózsai oldalán helynévként szerepel a „Kő-határ-lapossa” (2. ábra). Feltételezhető, hogy a helynév eredete az Apáti felé vezető úttól északra fekvő első határdombon elhelyezett határkő, amely a jelenleg is ott látható földmérési jelet megelőzően ugyanazon a helyen lehetett. Az első katonai felméréstől eltérően a megyehatárt nem jelöli a térkép, a településhatár jelentős szakaszán viszont, folytonos vonallal [—] ábrázol dűlőutat. Így, végig dűlőút vezet a Dózsa–Apáti határon, a Dózsa–Tarnaörs határon a Kis-Tarna és a Dózsa–Tarnaörs–Apáti sarokhatár között, valamint a Dózsa–Árokszállás közötti határ jelentős részén és a Dózsa–Jászberény közötti határ egy részén is.

A *harmadik katonai felmérés* 1883-ban készült két térképszelvénye mindössze négy dózsai határdombot tüntet fel [⊙], valamennyit a délnyugati sarok közelében (3. ábra). Közülük hármast dombként jelöli a Dózsa–Árokszállás–Jászberény sarokpontot. Ettől kelet felé ábrázol két határdombot a Dózsa–Jászberény határvonalon, és egy határdomb jel van a gyöngyösi országút mellett is a Dózsa–Árokszállás határon.

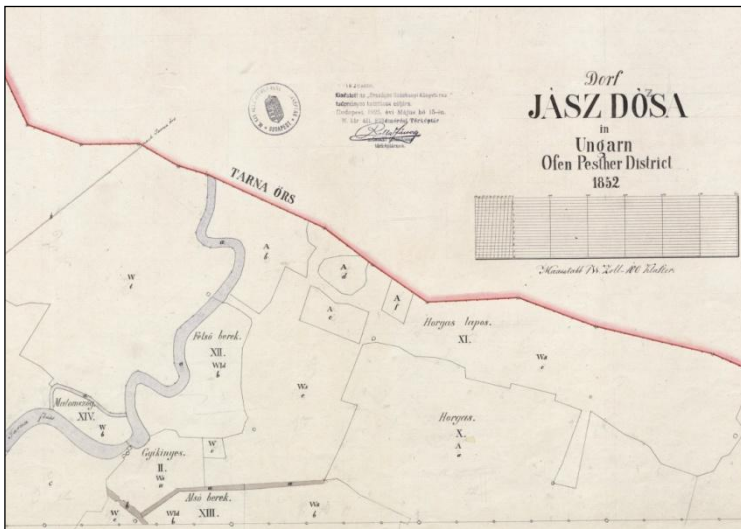

3. ábra Jászdózsai határdombok a harmadik katonai felmérésen.
15/XXII. szelvény, részlet M=1:25 000

Szövegesen nem ad meg egyetlen határnevet sem. Végig vezet viszont körben a határon annak vonalas jelölése dűlőútként [—•—•—; —•—], vagy árokként, illetve a Dózsa–Tarnaörs településhatárral egybe eső megyehatárt is jelöli [••••]. A térkép négy magassági földmérési jelet ábrázol határon, a hozzájuk tartozó magassági adattal, – azok feltehetően mind határdombra helyezettek voltak. Közülük az egyik a ma is meglévő régi földmérési jel a Dózsa–Apáti határon, a vasútvonaltól északra lévő első határdombon.

Határjelek Jászdózsa 19. századi kataszteri térképein

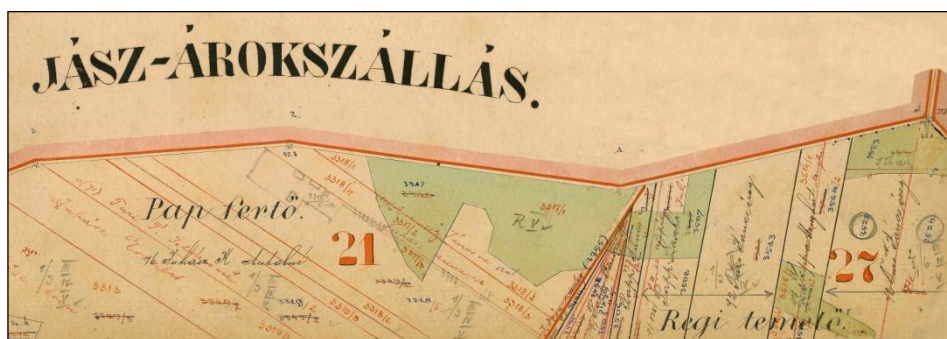
A Jászdózsáról **1852-ben** készített első kataszteri felmérés térkép-vázlatán **141** határdomb látható. Az egyébként viszonylag kevés adatot tartalmazó, a belterületet üresen hagyó térkép különös alapossággal ábrázolja a határvonalat és a határjeleket (4. ábra). A határdombokat α jellel tünteti fel. A sarokhatárokon is csak egy-egy dombot jelöl – a dózsait – a nyilvánvalóan ott lévő háromból.

5. ábra Határdombok Jászdózsa–Tarnaörs határán az 1852. évi kataszteri földmérés térképén. OSZK. K-601 A2, részlet M=1:7200

A térkép a határon végig fekete pontokkal jelöli a 25 öles távolságokat, és ebből kitűnik, hogy a határdombok közötti távolság általában a 25 bécsi öl többszöröse (2, 3, 4, 5, 6 stb. szorosa) – a leghosszabb a 13 x 25, azaz 325 öl (916 méter) távolság.

Az **1884-ben**, azaz a harmadik katonai felméréssel csaknem egy időben, 1:2880-as méretarányal készült, a belterületet és a birtoktagokat is részletesen bemutató – a szakrális kisépítményeket is jelölő – kataszteri térkép összesen **138** határdombot tüntet fel [☼ jellel] Jászdózsa határán. A térképen hat dülőnév utal a határra (Hármashatár, Apáti hármashatár, Berényi határ, Berényi határ dülő, Tarnaörsi határ dülő és Örsi határ). A határdombok a sarokhatárok kivételével számozottak, szomszédonként önállóan kezdve a számozást. A 4. ábra a Jászdózsa–Jászárokszállás határ egy szakaszát mutatja a számozott határdombokkal és Jászdózsa–Jászárokszállás–Tarnaörs háromdombos sarokhatárával.

4. ábra Határdombok jelölése az 1884-ben készült kataszteri térképen Jászdózsa község levéltára, 2. szelvény, részlet, M=1:2880

1. táblázat A jászdózsai határdombok száma a 18-19. századi térképeken

határos települések	határdombok száma		
	1791 Bedekovich	1852 kataszteri	1884 kataszteri
	ebből		
Jászdózsa–Jászapáti	5 *	26	26
Jászdózsa–Tarnaörs	25 * <i>miskei 12 tarnaörsi 13</i>	35	38
Jászdózsa–Jászárokszállás	13 *	26	20
Jászdózsa–Jászberény	25	26	26
Jászdózsa–Jászfákóhalma	33	33	33
ÖSSZES HATÁRDOMB **	97 *	141	138

* részlegesen ábrázolva ** a sarokhatárokat csak egyszer számolva

Az 1. táblázatban összegezve olvasható a Jászdózsát ábrázoló 18-19. századi térképeken bejelölt határdombok száma. Az adatok azt mutatják, hogy bár egyes határszakaszokon a dombok száma kismértékben változhatott, azok nagyságrendje egy évszázad alatt lényegesen nem módosult.

A határdombok elhelyezése

A határdombokat elsősorban a határvonal töréspontjain, az állandó, vagy időszakos vízfolyások, illetve a holtágak egyik, vagy mindkét partján, valamint a településközi utaknak és a helyi dűlőutaknak a határhoz érkezési pontjainál készítették. Mivel a vízjárta területen természetes magaslatok, kisebb-nagyobb halmok is voltak, amelyek szerepet kaphattak a két település közötti határ kijelölésekor, feltételezhető, hogy azok magasításával is készítették határdombokat. A 19. században a határvonal nagy részén – lehetséges, hogy teljes hosszában – szekérrel járható dűlőt vezetett. A nyugati határt a Jászberény–Jászárokszállás közötti, Gyöngyös felé vezető országút jelentette, ami valószínűleg már a középkorban, vagy akár korábban is létező, fontos kereskedelmi út nyomvonalán haladt. Valamennyi régi térkép az országút keleti, azaz dózsai oldalán jelöli a határt. Északon, a jászárokszállási határon és keleten, a jászapáti határon viszont valószínűleg határjáró útként jöttek létre a ma is meglévő, többnyire gyepes szekérutak. A Jászdózsa–Jászberény–Jászkóhalma hármassarokhatár eredetileg a Kisárok mellett került kijelölésre, és egy szakaszon a jákóhalmi határ vonala követte is azt. A Kisárokknak a Jászdózsát érintő egykori szakasza azonban mára gyakorlatilag teljesen eltűnt. Ezért a Jászdózsa–Jászkóhalma közötti határ egy részén menő dűlőt is határjáró útnak tekinthető.

Határmegújítások

Egyelőre nem ismertek írásos dokumentumok a jászdózsai határmegújításokról, de valószínűleg fellelhetők lennének a levéltárak még feldolgozatlan iratai között. Két szomszédos településből is van viszont forrásunk a határok 18. századi megújításairól, amelyek természetesen Jászdózsát is érintették. Egy 1734. évi adat szerint (Takács 1987) a Dózsával szomszédos Árokszálláson minden évben Szent György napján újították a határokat. A Jászkóhalmi Tanácsülés jegyzőkönyvében pedig feljegyezték, hogy 1770-ben Jáköhalmán megújították a határokat „Dósa, Apáti és Mihálytelek” (*ma Jásztelek*) felé Fodor (2008). Mivel az egész országban jellemzően Szent György napján – azaz április 24-én, a tavaszi mezőgazdasági munkák hagyományos kezdő napján – tartották a határjárásokat (Takács 1987) feltehető, hogy a 18-19. században Jászdózsán

is ekkor történt az évente ismétlődő határjárás, a határjelek ellenőrzése és szükség esetén kijavítása.

Határdombok 2010-ben

A 32 km hosszúságú jászdózsai határvonalon jelenleg 13 határdomb lelhető fel. Négy található északon, *Jászdózsa és Jászárokszállás* között. Közülük különleges határjelnek számít az alacsony földhányás tetején, viszonylag nagyméretű terméskövel jelölt (1. és 9. ábra) erdőszéli határdomb. A mindössze fél méter magas, kör alaprajzú „Hármashatár” (2. ábra) a *Jászdózsa–Tarnaörs* határ keleti sarokpontja és egyben a Jászdózsa–Jászapáti határ északi sarokpontja.

A Hármashatáron kívül négy határdomb van keleten, a *Jászdózsa–Jászapáti* határon, mindegyikük a Vámosgyörk–Jászapáti vasútvonaltól északra. Ezek mind viszonylag nagyméretűek, magasságuk 1,5–2 méter, alaprajzuk pedig hosszan elnyújtott ovális (3., 4. és 5. ábra). A vasútvonalhoz legközelebb eső határdomb tetején szabályos hasáb alakú, terméskőből faragott földmérési jel van, „KF” (= Kataszteri Földmérés) bevéséssel (10. ábra).

Délen, a *Jászdózsa–Jászfákóhalma* határon három határdomb van. Közülük az egyik a Jászfákóhalmára vezető országúttól nyugat felé, az úttól mindössze 50 méterre található. Bedekovich Lőrinc 18. század végi térképén még a Jászdózsa–Jászberény–Jászfákóhalma sarokpontot jelölte, a 19. századi kataszteri térképek tanúsága szerint azonban ez a sarokpont, valamikor a század első felében, nyugatabbra tolódott. A határdomb sérült, valószínűleg amiatt, hogy a mellette menő földút nem volt eléggé széles a nagy munkagépek elhaladásához. A Holt-Tarna mellett található az egyik legszebb határdomb, szabályos kör alaprajzzal, ép felszínnel és ösgyep borítással (6. ábra). A harmadik, a 19. században Szerelem-határnak nevezett halom, kb. 4 méteres magasságával, kiemelkedik a határdombok közül. Érdekessége, hogy a domb középvonalában a tetejére is felvezető árok található, folytatásaként az adott határszakaszon húzódó keskeny ároknak. A Szerelem-határ megnevezés mára feledésbe merült Jászdózsán.

A *Jászdózsa–Jászberény* határvonalon – a Jászdózsa–Jászberény–Jászárokszállás sarokhatáron lévő, minden bizonnyal országosan is ritkaságnak számító, hármass földhányás (7. és 8. ábra) kivételével – az egykori határdombok mind eltűntek. Nem csak ott hiányoznak, ahol a

szomszédos földeket egy táblába összeszántották, hanem ott is, ahol az elválasztó mezsgyék még megőrződtek.

A határdombok jelenlegi állapota

A ma meglévő határdombok többsége szabályos kör alaprajzú, átmérőjük az alapnál 2-4 méter, magasságuk 0,5-2 méter közötti. A nedvesebb határrészekben lévő teljes felületükön gyepesek. Az ösgyep borítás azt bizonyíthatja, hogy több száz éven keresztül gondozták, kaszálták, és néhol talán legeltették is juhokkal a dombokat. A Jászdózsza–Jászapáti határon lévő ovális alaprajzúak, ami nem kivételes forma, mert az országban máshol is készítettek ovális határdombokat. Hosszabbik tengelyük mutatja a határ irányát. A határdombok egy részén, főleg a keleti határon – feltehetően csak a 20. században – meglepedett és jelenleg is spontán terjed az akác (*lásd 4. ábra*), amit a homokos területrészek határúttjai mellett tudatosan is telepítettek (*11. ábra*). A 2010-ben fellelt és tájérték kataszterbe vett határdombok számát összefoglalóan mutatja be a 2. táblázat.

2. táblázat A jászdózsai határdombok száma 2010-ben

határos települések	határjelek száma	ebből sarokhatár
Jászdózsza–Jászapáti	5	Jászdózsza–Jászapáti–Tarnaörs
Jászdózsza–Tarnaörs	1	Jászdózsza–Jászapáti–Tarnaörs
Jászdózsza–Jászárokszállás	5	Jászdózsza–Jászberény– Jászárokszállás
Jászdózsza–Jászberény	1	Jászdózsza–Jászberény– Jászárokszállás
Jászdózsza–Jászfákóhalma	3	–
ÖSSZESEN **	13	

** a sarokhatárokat csak egyszer számolva

A Jászdózsát ábrázoló, 1985-ben készült legújabb topográfiai térkép mindössze három határjelet tüntet fel \ominus jellel, egyet a jászapáti, kettőt a jászfákóhalmi határon. Utóbbiak közül azonban az egyiket napjainkra elszántották.

1. ábra Jászdózsa–Jászárokszállás
köves határdomb

2. ábra Jászdózsa–Tarnaörs–Jászapáti
„Hármashatár”

3. ábra Jászdózsa–Jászapáti ovális
domb a határvonal töréspontján

4. ábra Jászdózsa–Jászapáti határdomb
akácfaikkal, dülőút végpontjánál

5. ábra Jászdózsa–Jászapáti
határdomb földmérési jellel

6. ábra Jászdózsa–Jászfákóhalma
határdomb a Holt-Tarna mellett

7. ábra Jászdózsa–Jászberény–Jász-
árokszállás hármás határdomb

8. ábra Jászdózsa határjele a hármás
sarokponton

9. ábra régi határkö
határdombon

10. ábra régi földmérési
jel határdombon

11. ábra J.dózsa–
J.apáti határút és fasor

Összefoglalás

A 32 kilométer hosszú jászdózsai határvonalon napjainkig megőrződött régi határdombok a 17-19. századi településtörténet és tájhasználat különleges, országosan is ritka emlékei. A tanulmányban bemutatom a település egyedi tájértékeinek kataszterezése során fellelt 13 határdomb elhelyezkedését és jellemzőit. A 18.-19. századi térképek áttekintése és elemzése azt bizonyítja, hogy a minden irányban sűrűn elhelyezett határdombok évszázadokon keresztül őrizték a falu földjét, a lakosság rendszeresen gondozta azokat. A hagyományokkal kevésbé törődő 20. századi tájalakítás viszont nem tartotta fontosnak a gyakorlati jelentőségüket veszített határjelek megővését. Így a 19. század közepén térképen is ábrázolt 141 határdomb többsége mára eltűnt. A megmaradtak megtartása és gondozása a hagyományörzést és a nevelést-ismeretterjesztést szolgálhatja, turisztikai látványossággként a tájképet gazdagíthatja.

Irodalom, források

- Botka János (1988): Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVXVIII. századi történetéhez. Szolnok megyei Levéltári Füzetek. 11.
- Csima Péter–Módosné B. Ildikó (2010): Jászdózsa kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere. Kézirat. Budapest, Jászdózsa.
- Fodor Ferenc (1942): A Jászság életrajza. Jászok Egyesülete – „A Jászságért” Alapítvány. Hasonmás kiadás, 1991. Budapest.
- Fodor István Ferenc (2008): Jákóhalma története. Jászberény.
- Palugyai Imre (1854): Jász-Kún kerületek s Külső Szolnok megye leírása. Heckenast Gusztáv sajátja. Pest.
- Takács Lajos (1987): Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Első katonai felmérés (1783). M=1:28 800. XVIII. oszlop XVIII. és XIX. sor. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára. Arcanum Adatbázis Kft.
- Második katonai felmérés (1860–1861). M=1:28 800. XXXVI. sor; 49, 50. oszlop. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára. Arcanum Adatbázis Kft.
- Az Osztrák-Magyar Monarchia harmadik katonai felmérése (1883). 15. sor XXII. oszlop. M=1:25 000. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára. Arcanum Adatbázis Kft.
- Mappae signanter praecipue fluviorum Zagyva, et Tarna, a Possessionis Boldog et Dósa inchoando ... Bedekovich Lőrinc (1791) térképe a Zagyva és a Tarna folyásáról. IX. X. XI. XII. és XIII. szelvények. M=1:14 400. Heves Megyei Levéltár Térképtára T.120.
- Dorf Jász Dósa in Ungarn Ofen Pesther District, 1852. M=1:7200. Aufgenommen und ausgezeichnet durch Emerich Korponay. (Jászdózsa kataszteri térképe.) OSZK térképtára, K-601 A1-5.
- Jászdózsa kataszteri térképe, 1884. M=1:2880. felvette Matejosky József és lovag Mersich Ulászló. Jászdózsa község levéltára.
- Magyarország 1:10 000 méretarányú topográfiai térképe, 66-224; 66-243; 67-113; 67-131; 67-132 és 67-134 szelvények, Kartográfiai Vállalat, 1985.
- Salga István jászdózsai vadász szóbeli közlései és helyismerete

Jászágó településtörténete az egyedi tájértékek tükrében

Dublinszki-Boda Brigitta, Szigetvári Katalin

Bevezetés

Az egyedi tájértékek kataszterezése során azon tájelemeket mértük fel, amelyek az ember (társadalom) tájalakító tevékenysége során jöttek létre, és amelyek valamely közösség számára különleges jelentőségűek. Az MSZ20381:2009 szabvány megkülönbözteti a kultúrtörténeti – jelen cikk alapjául szolgáló felmérésben mi ezekre koncentráltunk – és a természeti egyedi tájértékeket. Egy adott település lakóközössége a településfejlődéshez kapcsolódó tájalakító tevékenységével (például építés, használat), közösségi létével is számos ilyen jellegű értéket hozhat létre, amelyekből településtörténeti következtetések vonhatók le.

Jászágón 2010. nyarán végeztünk kultúrtörténeti egyedi tájérték felmérést, és a korábbi, tanszékünk diákjai által készített felmérést (Kordás–Kormos–Perneczky–Tálos 1997) alapul véve, de attól jelentősen eltérve 58 értéket dokumentáltunk (Dublinszki-Boda–Szigetvári 2010). A kataszter módszertani alapját a 2009-ben módosított szabvány adta, amitől a témával kapcsolatos legújabb tájvédelmi kutatások eredménye alapján meghatározott típusbesorolással tértünk el. A dokumentáció elkészítésével – reményeink szerint – ráirányítottuk a figyelmet a kataszterezett értékekre, elősegítve ezzel hosszú távú megőrzésüket.

Jelen cikkben a *felmért értékekről* a településtörténeti vonatkozásokat kiemelve adunk áttekintést. Egyben arra keressük a választ, hogy Jászágó településfejlődésének mely korszakából maradtak fenn leginkább, és miként adnak képet arról.

Korai emlékek

Jászágó régészeti ásatásokkal és leletekkel is alátámasztotta a bronzkor óta lakott, a Jászság egyik legkisebb önálló települése. Először egy 1478-ban kelt oklevélben említik, mint jász jogú, kiváltságos helyet. Az 1990-94. között Selmeczi László archeológus vezetésével elvégzett régészeti ásatások ebből az időszakból egy középkori, késő gótikus kőtemplom és temető maradványait tárták fel. (A régészeti ásatás helyszínén a szántóföldi művelés következtében a mai napig kerülnek elő lelettöredékek.) Lázár deák 1514-es térképén (Tabula Hungariae) Ágó jele is szerepel már (Macsi 2002a, p. 41) (1. ábra).

1. ábra Ágó Lázár deák térképén

A falu neve a későbbi évszázadokban sem változott jelentősen, felváltva Ágó és Jászágó névalakban fordul elő. Valószínű, hogy a jászok beköltözése előtt magyar falu volt, amely a törökidőszakban néptelenedett el. (A megmaradt lakosság Árokszállásra menekült, de az Ágó határában lévő földjeiket továbbra is megművelték.) Ezután, a település birtoklási jogát illetően hosszas vita indult, aminek végeredményeként Ágó pusztát 1703-ban Árokszálláshoz csatolták, és a Redemptioban is az fizette meg.

Az **1780-1850-ből** származó emlékekről az I. (1783) és II. (1853) katonai felmérésről tájékozódhatunk. Ebből az időszakból a megmaradt emlékek jellemzően különböző **tájékozódást segítő terepalakulatok**, illetve **különböző határjelek**.

A belterület határán álló *Pap-halmot* a térkép [ə] jellel jelzi. Ez a kb. 12 m magas kunhalom a település történelmének nevezetes helye, egykor fontos tájékozódási pont volt. Annak ellenére, hogy országos jelentőségű természetvédelmi értéként *ex lege* védett, mára homok-kitermelés miatt jelentős mértékben erodálódott (2. ábra).

2. ábra Pap-halom

Jászágón – hasonlóan más jászsági településekhez – a különösen nagyszámú határjelek országosan is kiemelkedő kultúrtörténeti emlékek. Egyelőre semmilyen forrást nem sikerült fellelnünk a keletkezésük pontos időpontjára, de feltételezhető, hogy legkésőbb az 1745. évi redemptiot követően, azaz legalábbis közel két és fél évszázada alakították ki azokat.

A legkorábbi ilyen emlék a *Jászágó-Csány közötti határút*. Jászágó-Jászberény közigazgatási határán, a ma is *Határ-dűlő*útként nevezett földút *mentén* összesen 9 határhalom nyomait találtuk meg, amelyek egy része a környező területeken folytatott gazdálkodási tevékenység miatt többé-kevésbé megbontott. Hasonló, viszonylag nagyméretű (kb. 1,5 m magas, az út tengelyével párhuzamosan ellaposodó) halom áll *Jászágó DK-i sarkán, K-i és Pusztamonostor közigazgatási határán*. Később, a III. katonai felmérésen (1883) tüntették fel a *Pusztamonostor-Jászágó közigazgatási határán futó* határdűlőutat, melyet ma leginkább a nyomvonalát kísérő *fásítás* jelez. A *belterületi határdűlő*út nyomvonala is ebben az időben jelenik meg térképen. Az említett határjelekre általánosan igaz, hogy eredetileg közlekedési tengelyek voltak, amelyekhez később igazították a

közigazgatási határt. Ezután jelentek meg mellettük a határdombok, és váltak határjellé.

A mai, 1952. januárjában önállósodott település a Jászárokszállási tanyavilágból alakult ki. A *tanyavilághoz és a tanyasi életformához* kapcsolódó kultúrtörténeti értékek a *XIX. század második feléből* maradtak ránk. Többségük pontos keletkezési idejéről szintén nincs tudomásunk, de a III. katonai felmérés (1883) lapjain már megjelennek.

Településépítészeti szempontból jelentős, egyedi értéket képvisel a *Nagyhalmi-tanyasor*. Ez a tanyatelepülés átlagostól eltérő, a Jászságban nem jellemző (lényegében csak Jászágón előforduló), különös formája, amelynél a keskeny földbirtokokon épült tanyák egymás mellett, sorban, dűlőútra felfűzve helyezkednek el. A külterületen 1855-ben kezdődött meg a tagosítás (Fodor 1942, p. 407), ezzel együtt teljes erővel a tanyásodási folyamat. Az ebben az időszakban lakóházként épült – a jászágóiak 19-20. századi életkörülményeit, eszközeit és bútorait bemutató – *Ágói öregház* ma tájházként üzemel. Szintén erre az időszakra jellemző szálláshely megismertetését szolgálja a Helytörténeti Gyűjtemény udvarában álló, újonnan (1950-es években) épített *bemutató kunyhó*.

A korabeli tanyák építéséhez – fa és kőanyag híján – vályogot használtak. A külterületen, annak ÉK-i határán és a Tokodi-árok mentén megmaradtak az egykori faluszéli *vályogvető gödrök* maradványai, amelyek a település termeléssel, építőanyag kitermeléssel kapcsolatos emlékei. Mai állapotukban vízi és vízparti növényzetükkel, állatvilágukkal természeti értéket is képviselnek (3. ábra).

A vízjárta külterületen, az egyes dűlők közötti közlekedési kapcsolatok szempontjából mindig is jelentős szerepet töltek be a hidak. Az Ágói-patak Ny-K vonalban kettészeli a települést, az átkelés néhány helyen biztosított. A gyalogos kapcsolatot biztosító *Ágói-patak-dűlői híd*at már a III. katonai felmérés (1883) is jelzi. A mai *Magos-határ-dűlői híd* 1969-ben készült, de helyén a korábbi térképeken is átkelési lehetőséget jeleztek. Mára, mivel kiesnek a használatból (mert azok a tanyahelyek, amelyek között kapcsolatot teremtettek, elnéptelenedtek) állapotuk meglehetősen leromlott.

A tanyákon lakók számára is elengedhetetlen volt az ivóvíz biztosítása. A külterületi tanyákon jellemzően ásott kutak biztosították a vizet. A *Pethes-*

tanya kővel kirakott ásott kútja olyan tanyahelyen található, amelyet már a II. katonai felmérés (1853) nevesítve (Petes Mihály t.) jelez; a kutat később, – a kb. 1 m mélyen található faragott kő tanúsága szerint – 1899-ben P.A. (Pethes András) készítette. A tanyahelyeken egyébként jellemzően gémeskutak álltak – ezek ma már – használat híján – csak helyenként maradtak meg. Ezek közül említést érdemel a *Csikós-tanya gémeskútja*, mivel ennek könnyű megközelíthetősége lehetővé tenné a bemutatását. A *Kovács-tanya gémeskútjának* jó állapota annak köszönhető, hogy a jelenlegi tulajdonosok nagy figyelmet fordítanak a fennmaradására. (Utóbbinál a tanya autentikus épületegyüttese, kialakítása az, ami – hosszú távon – bemutatásra érdemessé teszi.)

A tanyasi életformához szorosan kapcsolódott a gazdálkodás, amit a XIX. század közepén még a legeltető állattartás dominanciája jellemezte. Azonban a több száz éven keresztül tartó vízrendezések és táblásítások, továbbá a földtulajdon viszonyok többszöri átalakítása nem kedveztek az akkori agrártörténeti emlékek megőrzésének. (Ehhez járult hozzá később a tanyás településszerkezet megszűnése (a 20. század hatvanas éveiben) is.) A katonai felmérések nagyszámú legelői gémeskutat ábrázolnak. Ezekből ma már csak a *Rókalyuki-legelői gémeskút* áll (4. ábra).

3. ábra Egykori vályogvető gödör a Tokodi-árok mentén

4. ábra Gémeskút, Rókalyuki-legelő

A mezőgazdasági tevékenység kedvező körülményeinek megteremtését szolgálta a szántóföldeket rendszeresen elöntő árvizek és belvizek

levezetése érdekében az 1800-as évek végén kialakított *Tokodi-árok*, és az 1900-as évek elején kialakított *Hegyeshalom-dűlői belvízlevezető csatorna*.

A kedvező természeti körülmények „elérését” szolgálta Jászágó legrégebbi épített emléke is, az egykori Ágó-szőlőben (ma Kossuth Lajos utca) 1879-ben felállított *viharharang*. Ezeknek az általában szőlőhegyeken, gyümölcsösökben, tanyás területeken felállított harangoknak a népi vallásos hagyomány szerint vihar- és főleg jégesőelhárító hatása volt.

A 20. századi településtörténet emlékei

A kialakult települési és gazdálkodási struktúra a **XX. század elején** lehetővé tette, hogy épületek, építmények megjelenését, amelyek jelentősen gazdagították kultúrtörténeti értékeit. Ezek jellemzően **oktatási, egyházi épületek, egyéb szakrális építmények**. A tanyákon élő népesség alapvetően igényelte a fiatal korosztály iskoláztatását. A jászágói Iskolatörténeti Múzeum anyagai alapján a XX. század elején növekvő gyermeklétszám (1895-ben 366, 1905-ben 670 gyermek élt Jászárokszállás külterületén) indokolta un. zugiskolák létrejöttét. Ezek lényegében egy-egy tanyahelyen ideiglenesen kialakított iskolák voltak, amelyeket a szülők finanszíroztak, tanítóik pedig jellemzően nem rendelkeztek tanítói oklevéllel. Ágó-szőlőn (a mai belterületen) a 320-as és 647-es, a külterületen pedig még további 4 tanyahelyen működtek zugiskolák, ahol a gyerekek írni-olvasni és számolni tanultak. A tanév októbertől márciusig tartott, amíg nem kellett a földeken dolgozni.

Később az országos tanyasi iskola-építési program részeként több oktatási intézmény is épült Jászágó bel- és külterületén. Ezeknek a jelentőségét növelte, hogy nemcsak oktatási, hanem közművelődési feladatokat is elláttak, tanítói egyben a környék népművelői, tanácsadói is voltak. A településközpontban ma is működő iskola is *tanyasi iskolaként* épült 1924-ben. (Az eredeti épület későbbi – 1928, 1941, 1959, 1961, 1972, 1976 – bővítmények kialakításával látja el ma is az alapfokú oktatási feladatokat.) Ez az épület volt egyben a település első egyházi objektuma is, mert a nyugati oldalán kapott helyet a ma is meglévő *Iskola-kápolna* (5. ábra). A kápolnát magas, spalettaszerűen nyitható deszkaajtó választotta el a tanteremtől (választja el ma is a tornateremtől). Vasárnaponként, az ajtót kinyitva a tanterem templommá alakult, és funkcionált 1989-ig, amíg fel nem szentelték a római katolikus templomot. Ez az építési mód a Jászságban jellegzetes volt, azonban mára ez az egyetlen, eredeti szerkezetében megmaradt épület, éppen ezért mind építészeti, mind

kultúrtörténeti, mind településképi szempontból kiemelkedő értéket képvisel.

A település külterületén két további tanyasi iskola állt. 1928-ban épült a Négyszállási iskola, amelynek épülete 1964-ben elbontásra került. Az egykori intézménynek állít emléket a 2010. júniusában felavatott „Négyszállási iskola emlékműve”. 1926-ban épült a Gyarokparti iskola, melyet 1972-ben bontottak el, anyagát az ezután épített óvodához használták fel; helyét ma már csak egy sűrűn benőtt erdőfolt jelzi.

A település jelentős szakrális objektumai közé tartoznak a bel- és külterületen is megtalálható feszületek. A legrégebbi keresztet a település jómódú, nagy múltú családjai a XX. század elején állíttatták. Az 1902-ben felállított *Farkas-kereszt* a belterületől keletre, a jászárokszállási út mellett, igen frekventált helyen áll.

5. ábra Jászágói Iskola kápolna

6. ábra Lagzi-kereszt

A település központjában álló, 1909-ben emelt *Lagzi-keresztet* az állító család leszármazottai a mai napig igényes rendben tartják (6. ábra). Az előbbi két kereszt készítője a jászberényi szobrász, kőfaragó mester Baly György. Az egykori négyszállási iskola előtt Ördög Emánuel és neje állíttattak keresztet 1936-ban, amely valószínűleg Tösér János szobrász tervei alapján készült. Felirata tanúsága szerint a falu és a környék lakói az Egyháztanács kezdeményezésével állíttatták a falu *temetői keresztjét* 1939-ben.

A település újkori emlékei közé tartozik a templom előkertjében található kereszt, melyet Csikós József 1990-ben – felirata szerint – „az Új templom ékesítésére” állíttatott. A település szakrális emlékeit gazdagítja az eredetileg 1936-ban felállított *temetői harangláb*. Miután ennek bronz harangját ellopták, a falu lakói úgy döntöttek, hogy az új harangot egy új, jobban biztosítható haranglábban helyezik el (2004-ben), közvetlenül a régi mellett.

A **XX. század második felében** a település „komfortját” szolgáló létesítmények épültek ki, objektumok jelentek meg. A település fejlődése szempontjából elengedhetetlen volt az egészséges ivóvíz biztosítása. A kezdeti időszakban ebben jelentős szerepet töltött be az 1941-es években épített *Jókai utcai* és az 1949-ben épített *Kókai téri kerekés kéziszivattyús kút*. Később kiépült az alap **infrastruktúra-hálózat** – 1962. május 7-én (2 hónappal a határidő előtt) befejezték a község villamosítási munkáit; 1962. szeptember 21-22-én üzembe helyezték a községi vízellátást biztosító kút, amire épülve 1965. január 13-ra befejezték a települési vízhálózat kiépítését (a rendszerhez tartozó hidrofórház 1966. március 22-re készült el). (Jelenleg a vízellátását a vízmű telepen található, 1982-ben átadott II. számú kút látja el.) (Helytörténeti Gyűjtemény adatai). Ezzel a korábbi köztéri kutak elvesztették jelentőségüket; környezetük ugyan rendezett, de idővel működésképtelenné váltak.

Az infrastruktúra-hálózat fejlődésével párhuzamosan megindult a település „szépülése”; ebben az időszakban számos, ma már korossá, és ezzel értékessé vált települési **zöldfelületi elemet** telepítettek. Jászágó kertépítészeti emlékekben gazdag, ami mutatja, hogy az itt lakók gondosan ügyelnek közvetlen lakókörnyezetük zöldfelületi elemeire. Ezek az elemek – becslést koruk alapján az 1960-80-as években kerültek kialakításra. A *Jókai és a Petőfi utca kereszteződésében fekvő közkert* kifejezetten gazdag, változatos, gyűjteményes jellegű növényállomány. Közvetlen kapcsolata van az iskolával, óvodával, ami erősíti központi szerepét. A *Kókai téri park* frekvenciált elhelyezkedésének köszönhetően közösségi rendezvényeknek is helyet adó tér. A *temető* fás állománya, *fasora* ugyan még nem túl koros, de egészséges és igényes kialakítása mindenképpen figyelemre méltó.

A település arculatát meghatározzák az idős, koros, szép habitusú fák. Ezek közül a Rákóczi Ferenc utca mellett álló *idős szoliter diófát* és a Polgármesteri Hivatal udvarán álló *többszörű hársfát* érdemes kiemelni. Környezeti nevelési szempontból is jelentős az *iskola udvarán álló védett*

páfrányfenyő, ami a környéken dendrológiai ritkaságnak számít. A település külterületén több tájépítészeti emlékként számba vehető, értékes zöldfelületi elem található. Az utakat kísérő, koros egyedekből álló, egységes fasorok – *Jászárokszállási út, Szentgyörgyi út fasora* valamint a település ÉK-i határán húzódó *határdűlőút és fásítása* – igen markánsan jelennek meg a tájképben. Egykor a mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódóan jött létre, de ma már tájképet meghatározó elemmé vált néhány zöldfelületi elem. Valószínűleg a selyemhernyó-tenyésztés 1945 utáni ismételt fellendülése elérte Jászágót is, erre utal a Csikós-tanyán álló *idős fehér eperfa*. A mezőgazdasághoz kapcsolódó kiegészítő tevékenység, a vesszőfonás jelenlétét igazolja a *Tokodi-árok menti botoló fűzes*.

Az egykori gazdálkodásra utalhat egy magányosan álló, szép koronaformájú fa illetve facsoport a gyepterületen, amely valószínűleg delelőfaként szolgált. Erre szép példa a Rókalyuki-dűlőben álló *szoliter fehér nyárfa* és a *Magos-határ-dűlői idős tölgyek* (7. ábra).

7. ábra Magos-határ-dűlői idős tölgyek

Jászágó *újkori emlékei* az ország, a település *neves eseményei*hez kapcsolódnak, vagy dicső *elődök*nek állítanak emléket. Az eredetileg 1961-ben felállított, majd 1995-ben átépített *I. és II. világháborús emlékmű* a két világháborúban elesett, hősi halált halt jászágói lakosoknak állít emléket. A Gyarak-part-dűlő É-i részén, az egykori Gyarakparti iskolát is magába foglaló erdőfoltban szerényen bújik meg az *ismeretlen német katona sírja*. Az államalapítás ezer éves évfordulójára az iskola udvarán kopjafát mintázó *milleniumi emlékművet* állítottak. 2010. június 11-13. között Jászágón

rendezték meg a *XVI. Jász Világtalálkozót*, amelynek emlékére a Kókai téri parkban *emlékművet* állítottak.

Összefoglalás

Jászágó egyedi tájértékeinek vizsgálata során megállapítottuk, hogy az egyes értéktípus-csoportok létrejötte korszakolható volt; és ezek a korszakok a település fejlődésével összhangban voltak. A település határainak pontos kialakulási időpontja nem ismert, de az értéként felvett határjelek, tájékozódást segítő objektumok az I. katonai felmérésen (1783) már megjelennek. A XIX. század második felében megindul a tanyavilág kialakulása, a tanyasi életforma alapjainak megteremtése, amit főként építészeti, vízgazdálkodási és gazdálkodástörténeti emlékek erősítenek meg. A kialakult települési struktúrát a XX. század első felében a megjelenő oktatási, egyházi intézmények és szakrális emlékek gazdagították. A XX. század második felében kiépült a település alap infrastruktúra-hálózata, és számos zöldfelület került kialakításra, amihez kapcsolódóan vízgazdálkodási, kertépítészeti és tájépítészeti értékek keletkeztek.

Irodalom (forrás) jegyzék

- Dublinszki-Boda Brigitta – Szigetvári Katalin (2010): *Jászágó egyedi tájértékeinek katasztere*. Kézirat. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest
- Kordás Vera – Kormos Eleonóra – Pernecky Andrea – Tólos Eszter (1997): *Jászágó egyedi tájértékeinek katasztere*. Kézirat. KÉE. Budapest
- Fodor Ferenc (1942): *A Jászság életrajza*. Szent István-Társulat, Budapest.
- Macsi Sándor (2002a): Jászágó ötven éves. pp. 40-47. In: Pethő László (szerk.): *Jászsági Évkönyv 2002*. Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény.
- Macsi Sándor (szerk.) (2002b): *Jászágó vázlatos története 1952-2002*. pp. 5-21. Jászágó Község Önkormányzata. Jászberény.
- Első katonai felmérés XVII. oszlop XIX. és XX. szelvények. 1783. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára. Arcanum Adatbázis Kft.
- Második katonai felmérés XXXV. 49. szelvény. 1853. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára. Arcanum Adatbázis Kft.
- Az Osztrák-Magyar Monarchia harmadik katonai felmérése. 49/64. szelvény 1883. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára. Arcanum Adatbázis Kft.
- Jászágó – Helytörténeti Gyűjtemény kiállítási anyaga
- Jászágó – Iskolatörténeti Gyűjtemény kiállítási anyaga

Jászberény településszegélyén található egyedi tájértékek tájképi jelentősége

Földi Zsófia

Bevezetés

A települések terjeszkedése az egyik legfőbb fenyegető tényező az egyedi tájértékek fennmaradására nézve. A lakóházak, ipari parkok, nagyobb bevásárlóközpontok építésének következtében keresztek, kunhalmok, fasorok pusztulnak el, temetők, kálváriák tűnnek el. A terjeszkedés elsődleges színtere a településszegély, így az itt található egyedi tájértékek vannak a legnagyobb veszélyben. A terjeszkedésből adódó veszélyeztetettség mellett más szempontból is figyelmet érdemelnek a településszegélyen található egyedi tájértékek. Periférikus helyzetükből adódóan szerepük bővül, nem csak tájképet gazdagító, hanem a „településkapu” látványát is meghatározó elemek. A tanulmány elsődleges célja az egyedi tájértékek kategorizálása a településszegéllyel való kapcsolatuk alapján és az egyedi tájértékek tájképi jelentőségének meghatározása a településszegélyen, azon belül kiemelten a közúti településkapukban Jászberény példáján. A tanulmányt Jászberény terjeszkedésének vizsgálata, valamint a BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék által 2010-ben készített *Jászberény kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere* alapozta meg.

A településszegélyhez köthető egyedi tájértékek kategorizálása

A településszegélyen található területfelhasználás folyamatosan változik, a korábban külterületen található tájelemek belterületre kerülnek. A településszegély vizsgálati módszere minden esetben megkívánja a településfejlődés áttekintését, amely során feltárható a szegélyterületek változása, változásuk mértéke és a településszegélyre került tájelemek eredeti helyzete. A településszegélyhez köthető egyedi tájértékeket aszerint csoportosítva vizsgálom, hogy funkciójukból adódóan, közvetlenül kerültek az egykori, illetve a jelenlegi településszegélyre, vagy később, a település terjeszkedése során kerültek oda. Ennek értelmében három kategória különíthető el, amelyek a következők:

- történelmi vagy jelenlegi szegélyen *létrehozott* egyedi tájértékek: direkt módon kerültek a településszegélyre, elhelyezésüknél a településszegély helyzete fontos szempont, elsődleges funkciójuk a település belterületi határának jelzése (volt);

- a település jelenlegi településszegélyére *került* egyedi tájértékek. Elhelyezésüknél a településszegélyi helyzet nem szempont. Elsődleges funkciójuk nem határjelzés, azonban „periférikus helyzetükből” adódóan funkciójuk bővült (pl. a településkapu fontos elemévé váltak);
- településszegélyre jellemző területfelhasználáshoz *kötődő* egyedi tájértékek: elhelyezésüket valamely peremterületi területfelhasználás határozza meg, ennek értelmében elhelyezésüknél a településszegély helyzete közvetett módon figyelembe veendő. Közéjük tartoznak például a peremterületi temetőben található egyedi tájértékek.

Jászberény esetében a három csoportból a jelenlegi településszegélyre került egyedi tájértékek közül a közúti településkapuk közelében lévő értékeknek a táj látványában betöltött szerepét vizsgálom. Közúti településkapunak tekintem a településbe vezető utak közvetlen környezetében a megérkezés érzetét keltő pontokat, amelyek befolyásolják a Jászberénybe érkezők első benyomásait.

Jászberény terjeszkedésének rövid áttekintése

Történeti adatok azt mutatják, hogy Jászberény esetében nem beszélhetünk nagymértékű területi növekedésről. Mai alapterülete csekély eltéréssel már a 18. század végén is ugyanaz volt. A várost vízerek, régi folyóágak vették körül, így minden irányban addig igyekeztek a települést kiterjeszteni, amíg ezekre a vízfolyásokra támaszkodhatott. Ezért már a 18. század kezdetén is viszonylag nagy területen helyezkedett el. Feltételezhetően nem a védelem miatt kereste a település a víz közelségét, hanem a lakóterületet övező kertség óljaiban tartott állatok itatóhelyeit akarták minél jobban megközelíteni. A lakóterület laza szerkezetű volt, melyet a kertség vett körül, ami a tanyavilág megjelenésével kezdett megbomlani, s helyét lakóterület foglalta el. Egészen más fejlődési mód figyelhető meg, mint egy iparos vagy kereskedő település esetébe. A 19. századig nem a beépült terület peremén haladt kifelé, hanem a régi, lazán épült lakóterületen, de még inkább az ólas kertek területén terjeszkedett a település (Fodor 1942, I. katonai felmérés). A II. katonai felmérésen megfigyelhető a lakóterület kismértékű északi és nyugati irányban történő terjeszkedése. Az így létrejött belterület kiterjedése a III. katonai felmérés és az 1941-es térkép tanúsága szerint sokáig nem változott. A második világháború után az első ipari nagyüzemek kialakulása figyelhető meg. A 20. század második felétől az ipartelepek térhódításának köszönhető új területfelhasználás megjelenése jellemző a településszegélyen. Mindebből következik, hogy az 1860-es évek után a településszegélyen lévő tájlemek helyzete sokáig nem változott,

hiszen a település belterületi határain túlra a 19. század közepétől a 20. század második feléig jelentősen nem terjeszkedett. Jelentősebb változás a 20. század második felétől az ipartelepek megjelenésével figyelhető meg. A település terjeszkedése elsősorban az úthálózatot követi, így a terjeszkedés főként az utak mentén elhelyezkedő egyedi tájértékekre van jelentős hatással.

Jászberény településkapuiban található egyedi tájértékek tájképi jelentőségének értékelése

Jászberény esetében a jelenlegi településszegélyre került egyedi tájértékek közül a közúti településkapuk közelében 14 érték található (*1. ábra*). Az értékek többsége (10) a vallási emlékek típusához tartozik. A vallási emlékek túlsúlya nem csak a településszegélyen, hanem az egész település esetében is jellemző, ami azzal magyarázható, hogy a Jászság életében jelentős szerepet tölt be a vallás. Felekezeti az Alföld egyik legegységesebb területe. A vallási emlékeket általában az emberek mozgásához igazodva telepítették. Elsősorban a település kiemelkedő pontjain, utak mentén, fontosabb kereszteződésekben állították fel (Gulyás 1994). A településkapukban legnagyobb számban feszületek és keresztek található. Ezekon kívül találunk még védőszent szobrokat is: Szent Vendel tiszteletére felállított szobrot és az Időjósító Szentek szobrát. A településkapuban található vallási emlékek közül hármát a 18. században, négyet a 19. században, kettőt a 20. század első felében, a második világháború végéig állítottak. 1945 után, napjainkig a településszegélyen egy vallási emlék létrehozására került sor (*Jászberény kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere 2010*).

Jászberény településszegélyén közúti településkapu közelében a vallási emlékeken kívül négy más típusú emlék is található. Jászberényi sajátosság, hogy a történelmi eseményekre emlékeztető emlékművek egy részét a változó történelmi helyzethez és a településrendezési elképzelésekhez igazodva akár többször is új helyre áthelyezték. Így járt többek között a Felszabadulási emlékmű, amelyet 1970-ben állítottak, s 1998-ban telepítették jelenlegi helyére, a településszegélyre. A településszegélyen az agrártörténeti emlékek közül egy gémeskút található út mentén, amely jelenleg is lakott tanya mellett (Kiss-tanya) helyezkedik el és feltehetően több mint 100 éve használják. A település terjeszkedésének köszönhetően településszegélyi helyzetbe került az országos jelentőségű természetvédelmi értéként ex lege védett kunhalom, a Szent Pál halom. A Hűtőgépgyári horgászto a város belterületének északi szegélyén egykor építőanyag

kitermelés érdekében létesített, vízzel megtelt kisebb-nagyobb anyagnyerő helyek egyik képviselője. Keletkezésének kora ismeretlen, horgásztóként az 1960-as évektől használják (*Jászberény kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere 2010*).

A településszegélyre került közúti településkapuban található egyedi tájértékek vizsgálatának fő célja, hogy bemutassam az adott tájérték tájképi jelentőségét. Az értékeléshez kapcsolódóan feltárom, hogy milyen mértékben sérültek a belterület terjeszkedés hatására, és hogy fennmaradásukat veszélyezteti-e az így kialakult új helyzet.

A településkapu elemeit hagyományosan a fent meghatározott *történelmi szegélyen létrehozott egyedi tájértékek kategóriájába* tartozók alkották. Ide tartoznak többek között a településen található *Kőképek*, amelyeket 1699-ben állította a város. Kőképek jelentősége túl azon, hogy a török megszállás alóli felszabadulás dicsőségére építették, egyben határjele volt a település belterületének (Kiss 2006). Ennél fogva Jászberény 1699-ben ezen pontokig terjedt (*lásd 1. ábra*). Mai elhelyezkedésük jól mutatja a település két évszázados terjeszkedését. Nyomon követhető a település északi irányban történő nagyobb arányú beépítettsége, míg dél felé a Kőképeket alig haladják túl újabb beépítések.

Az egyedi tájértékek településkapuban betöltött szerepének értékelése akkor tekinthető objektívnek, ha mindegyiket ugyanazon szempontok szerint értékelem és számszerűsíthető eredményeket kapok. Ennek köszönhetően egymáshoz képest összehasonlíthatóak, és a településkapukról is általános kép kapható. Az értékelési szempontokat meghatározó tényezőket az alábbiakban ismertetem.

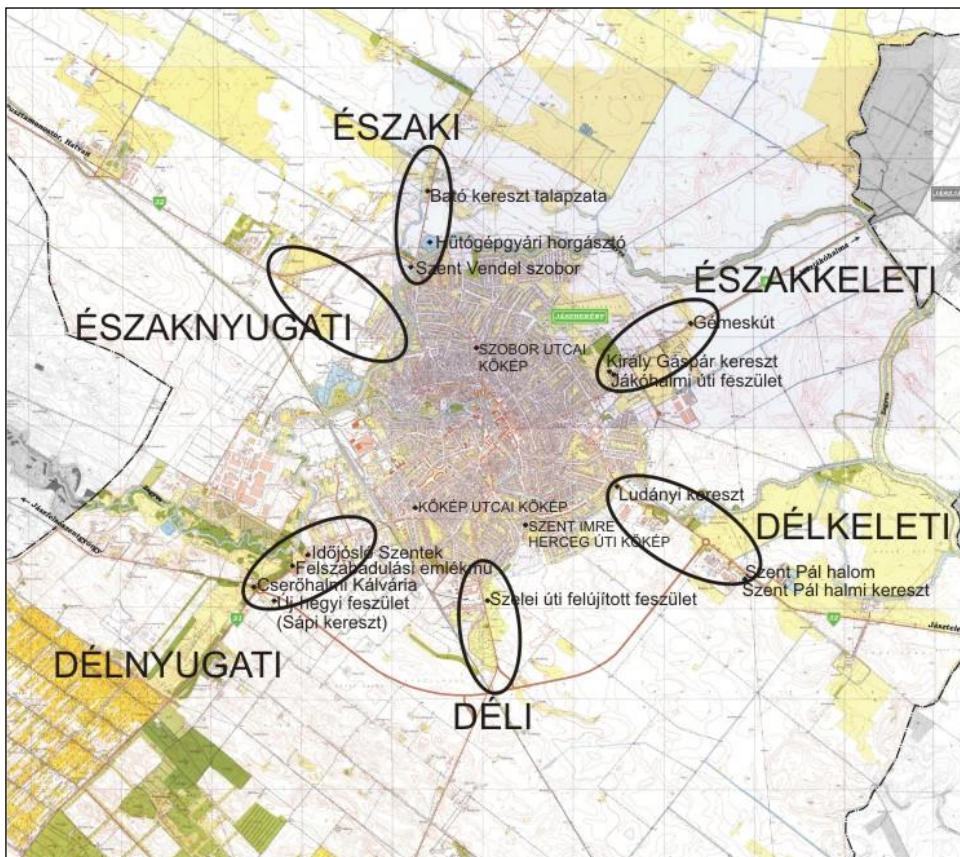
Értékelést lehet végezni arra vonatkozóan, hogy a település terjeszkedése befolyásolta-e a jelentőségüket. A terjeszkedés jelentős hatással van az egyedi tájértékre, ha az újonnan épült objektumok takarják, illetve ha az építkezések során lerombolják, eltüntetik. Ennek értelmében értékelni lehet a közvetlen környezetük területfelhasználását. Pozitívként értékelhető, ha közvetlen környezetükben az eredeti tájhasznosítás megmaradt, hiszen ez azt bizonyítja, hogy a terjeszkedés nincs rájuk jelentős hatással. Amennyiben a terjeszkedés következtében változott a terület hasznosítása, vizsgálatot lehet végezni arra vonatkozóan, hogy a jelenlegi területfelhasználás milyen mértékben veszélyezteti fennmaradásukat. Értékelem az egyedi tájértékek területi kiterjedését, ami megmutatja az

emlék dominanciáját a településkapu látványában. Továbbá értékelem a belterület határától és az úttól való távolságot is, ami az emberi jelenlét intenzitásával is összekapcsolható. Minél közelebb helyezkedik el a belterület határához és az úthoz képest, annál fontosabb eleme a településkapunak. Feltételezhetően ez az elhelyezkedés az intenzív emberi jelenlét miatt a fenntartásukat is megkönnyíti. Kizáró körülményként kellene kezelni a láthatóságot, mivel a takarásban lévő egyedi tájértékek korlátozott mértékben tudnak érvényesülni a településkapu képében, illetve tudják betölteni kultúrtörténeti jelentőségüket. Az egyedi tájértékek környezetében található kedvezőtlen és kedvező látványelemek gyengíthetik, illetve erősíthetik a településkapuban betöltött szerepüket. Ebben az esetben a kedvezőtlen látványelemek elsősorban a nagyfeszültségű vezetékek, az engedély nélküli hulladéklerakatok, a felhagyott épületek, építmények jelentik, míg a kedvező látványelemeket főként a zöldfelületi elemek alkotják. Az egyedi tájértékek állapota befolyásolja a településkapuban betöltött szerepük hatékonyságát. A pusztuló egyedi tájértékek kedvezőtlen látványelemei a településkapunak. A vizsgált tényezőket és pontozásukat az 1. számú táblázatban mutatom be.

1. táblázat A vizsgált tényezők és pontozásuk

	3 pont – uralkodó elem	2 pont – meghatározó elem	1 pont – kevésbé meghatározó, a terjeszkedés negatív hatásai érezhetőek
Területfelhasználás	Eredeti	Változott, de fennmaradását nem veszélyezteti	Változott, fennmaradását veszélyezteti
Területi kiterjedés	felületi	vonalas	pontszerű
Belterület határától való távolság	50 méteren belül	50 és 200 méteren belül	200 és 1000 méteren belül
Úttól való távolság	7 méteren belül	7-15 méteren belül	15-50 méteren belül
Láthatóság	Érkező és távozó is látja.	Érkező vagy távozó látja. Takarásban van.	Teljes takarásban van, nem vehető észre.
Közvetlen környezet	Kedvező látványelemek túlsúlya jellemző.	Kedvező és kedvezőtlen látványelemek egyenlő arányban.	Kedvezőtlen látványelemek túlsúlya jellemző.
Állapota	Jó állapotú, gondozott.	Kielégítő állapotú.	Pusztuló, leromlott állapotú.

Hat településkaput vizsgáltam a megközelítés lehetőségének megfelelően (1. ábra). A település északnyugati és délkeleti irányból a 32-es főúton, illetve északkeletről és délnyugatról a 31-es főúton közelíthető meg. Ezenkívül Jászárokszállás (északi kapu) és Farnos (déli kapu) felől is el lehet érni a városba. Északnyugatról a települést sokáig csak a Hatvani útról lehet elérni. A 32-es számú főút jelenlegi bevezető szakasza új szakasz, amelynek megépülésével a Hatvani út elvesztette kapu szerepét. Ezen településkapuban nem található egyedi tájérték, ami főként a belterület terjeszkedésnek és az új szakasz megépülésének köszönhető.

1. ábra Jászberény településkapui és a vizsgált egyedi tájértékek elhelyezkedése

A településkapuban lévő 14 egyedi tájértékeket mind a 7 értékelési szempont alapján 1-3-ig minősítem, azután pontszámaikat átlagolom. Az értékelés eredménye az értékelésbe bevont egyedi tájértékek minőségi kategóriába sorolása. A tájképben uralkodó elemként megjelenő az az egyedi tájérték, amely kerekítve 3-as végeredményű. Meghatározó eleme a

településkapunak a 2-es végeredményű egyedi tájérték, s végül a településkapu képét kevésbé meghatározó elemként jelenik meg és terjeszkedés hatására veszélyeztetett az 1-es pontszámú egyedi tájérték.

2. táblázat Az egyedi tájértékek pontozása a meghatározott szempontok szerint

	Kor	Terület- felhasz- nálás	Területi kiterje- dése	Távolság (út- belterület átlaga)	Látható -ság	Kör- nyezet	Állapot	Összesen →átlag
DNyi-kapu (31-es sz. főút)								
Új-hegyi fészület	1870	3	1	1	2	2	2	11→1,8
Felszabadu- lási emlékmű	1970	2	1	2	2	2	3	12→2
Időjóslo Szentek	1745	2	1	2	2	1	3	11→1,8
Cserőhalmi Kálvária	1790	3	1	2	3	3	1	13→2,2
Déli-kapu (Farmos felől)								
Szelei úti felújított fészület	1900 -as évek	1	1	3	2	1	3	11→1,8
DKi-kapu (32-es sz. főút)								
Szt. Pál halmi kereszt	1808	3	1	1,5	2	2	1	10,5→1,75
Szent Pál halom		1	3	1,5	2	2	2	11,5→1,9
Ludányi kereszt	1814	3	1	3	2	1	1	11→1,8
ÉKi-kapu (31-es sz. főút)								
Gémeskút a Kiss- tanyánál	100 évnél több	3	1	2	2	2	2	12→2
Jákóhalmi úti fészület	2010	3	1	3	2	1	3	13→2,2
Király Gáspár kereszt	1903	1	1	2	1	1	1	7→1,1
Északi-kapu (Jászárokszállás felől)								
Bató kereszt talapzata	1794	3	1	2,5	2	2	2	12,5→2,1
Hűtőgépgyá- ri horgasztó	1960	2	3	3	2	2	2	14→2,3
Szt. Vendel szobor	1866	3	1	3	2	2	3	14→2,3

Az értékelés eredménye

A tájértékek eloszlása a „kapukban” viszonylag egyenletesnek mondható. A délnyugati kapu az átlagnál kicsivel több (4db), a déli kapu csupán egy tájértékkel rendelkezik. Ebből következik, hogy az északnyugati irányt kivéve minden irányból érkező meg van az esélye, hogy a tájértékek domináns elemei legyenek a településkapuknak. A településszegélyre került összes egyedi tájérték a településkapu képét gazdagító elem, azonban az értékelés eredményeként megállapítható, hogy egyetlen egyedi tájérték sem tud teljes mértékben érvényesülni. Ennek két fő oka van. Egyik ok, hogy iparterületek megjelenése az északi kaput kivéve minden kapuban jellemző. Ennek köszönhetően az egyedi tájértékek nagy része beépítésre került az ipari parkokba, kereskedelmi létesítmények területére vagy valamilyen üzemi telephely épült köréjük. Másik ok, hogy a takarás, a nagyobb távolság révén „elvesznek”. Érvényesülésüket negatívan befolyásolja, hogy két tájérték kivételével pontszerű elemként jelennek meg. A részeredményekből kiolvasható, hogy a tájértékek állapota vegyes képet mutat.

A délnyugati kapuban a Felszabadulási emlékművet és az Időjósító Szentek szobrát (2. ábra) érte el a település terjeszkedése, így kereskedelmi-gazdasági területek közvetlen közelében találhatóak, amely a településkapuban a tájképi jelentőségüket csökkenti. A Cserőhalmi kálvária (3. ábra) kiemelkedő ponton, eredeti környezetében található, ám leromlott állapota miatt kedvezőtlen eleme a településkapunak. Az Újhegyi-feszület a nagyobb távolság miatt nem tud teljes mértékben érvényesülni.

2. ábra Időjósító Szentek a délnyugati kapuban, kereskedelmi-gazdasági terület közvetlen közelében

3. ábra Cserőhalmi kálvária, leromlott állapotban a délnyugati kapuban

A déli kapuban egyetlen egy tájérték található, a Szelei úti felújított feszület (4. ábra). Iparterület közvetlen közelében helyezkedik el, így a rendezetlen környezete és a kedvezőtlen látványelemek túlsúlya gyengítik a tájképi jelentőségét a településkapuban.

A délkeleti kapuban található a Szent Pál halom. A dombot sűrűn benőtte a gyomnövény. A rajta elhelyezett kereszt (Szent Pál halmi kereszt) nagyon leromlott állapotban van, ami a településkapuban betöltött szerepét jelentősen csökkenti (5. ábra). A környezetükben üzemi terület található, így a kedvezőtlen látványelemek gyengítik tájképi jelentőségüket. A belterület felé haladva a Ludányi-kereszt található, amely a terjeszkedés hatására és leromlott állapota miatt kevésbé érvényesül a településkapuban.

Az északkeleti kapuban lévő gémeskút (6. ábra) területi kiterjedésétől eltekintve az értékelés során jó eredményeket kapott, a településkapunak meghatározott eleme. A belterülethez közelítve iparterületen belül található a Király Gáspár kereszt (7. ábra) és a Jákóhalmi úti feszület (8. ábra). A Király Gáspár kereszt elsősorban erősen pusztuló állapota miatt a településkapu képet kevésbé meghatározó elem. A Jákóhalmi úti feszületet 2010-ben állították, jó állapotban van, azonban kerítés mögé szorulva kevésbé érvényesül.

4. ábra Szelei úti felújított feszület, a déli településkapuban, iparterület közvetlen közelében

5. ábra Szent Pál halom, Szent Pál halmi kereszt a déli településkapuban

6. ábra Gémeskút az északkeleti településkapuban

7. ábra Király Gáspár kereszt az északkeleti településkapuban, teljes pusztulásban

Az északi kapuban található Bató kereszt talapzata (9. ábra), amelyről évek óta hiányzik a kereszt. Ennek köszönhetően és a növényzet takarása révén nem tud teljes mértékben érvényesülni. A Hűtőgépgyári horgásztó (10. ábra) jó állapotának, rendezett környezetének, valamint viszonylag nagy kiterjedésének köszönhetően meghatározó eleme a településkapunak. Ezen településkapuban a belterülethez közelebb, eredeti környezetében található a Szent Vendel szobor (11. ábra). Nem épült iparterület köré (eddig), amely jelentőségét, fennmaradását veszélyeztetné. Hátrány, hogy az úttöltés lábánál helyezkedik el, és betonoszlop csúfítja környezetét, valamint a növényzet által takarásban van.

8. ábra Jákóhalmi úti feszület

9. ábra Bató kereszt talapzata, növényzet részleges takarásában

10. ábra Hűtőgépgyári horgásztó, az északi településkapu meghatározó eleme

11. ábra Gyöngyösi úti Szent Vendel szobor

Megállapítható, hogy azon egyedi tájértékek tájképi jelentőségét, amelyeket elért a település terjeszkedése és jelentős környezetváltozás érte (1-es minőségi kategória), csak drasztikus beavatkozással lehetne erősíteni (pl. ipartelep felszámolása). Ezen tájértékek esetében – mivel szerepük nem erősíthető, a figyelemfelkeltés rájuk nem lehetséges – különösen fontos az állapotuk fenntartása, védelmük biztosítása. Ide tartozik a Király Gáspár kereszt. Az összes többi, Jászberény településkapuiban található egyedi tájérték szerepe, tájképi jelentősége állagmegóvással és környezetrendezéssel erősíthető.

Összefoglalás

A településkapuban található tájértékek tájképi jelentőségére irányuló értékelés eredményeiből levonható az a következtetés, hogy az eddigi településfejlesztés több esetben figyelmen kívül hagyta az egyedi tájértékek elhelyezkedését, ezzel tájképi érvényesülésük jelentősen csökkent. Ugyanakkor megőrzésük, több esetben felújításuk és gondozásuk a hagyományörzés és a kulturális örökség védelmének bizonyítéka.

A tanulmány igyekszik rávilágítani arra, hogy bizonyos egyedi tájértékeket egységes adottságuk, területi helyzetük alapján együtt lehet kezelni. Sajátos elhelyezkedésüknek köszönhetően szerepkörük bővíthet (a településkapu elemeivé válnak), ami erősítheti megőrzésük fontosságát.

Felhasznált források

- Boromisza Zsombor – Csima Péter – Dublinszki-Boda Brigitta – Gergely Attila – Illyés Zsuzsanna – Kabai Róbert – Molnár Zsófia – Módosné Bugyi Ildikó – Nagy Enikő – Pádárné Török Éva – Szigetvári Katalin – Tarcsai Andrea (2010): Jászberény egyedi tájértékeinek katasztere. Kézirat. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest, Jászberény.
- Fodor Ferenc (1942): A Jászság életrajza. A Szent István-társulat kiadása. Budapest.
- Gulyás Éva (1994): Útmenti keresztek, Szobrok a Jászságban. pp. 110-121 In: Pethő László (szerk.): Jászsági Évkönyv. Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény.
- Kiss Erika (2006): Jászberényi múltidéző. Pro Domine Bt. Jászberény.
- Első katonai felmérés (1780-1784). Coll. XVI. Sec. XX., XXI.; Coll. XVII. Sec. XIX., XX., XXI.; Coll. XVIII. Sec. XX. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára. Arcanum Adatbázis Kft.
- Második katonai felmérés (1860-1861). Coll. XXXV. Sec. 50. 51.; Coll. XXXVI. Sec. 49., 50., 51.; Coll. XXXVII. Sec. 50. Hadtörténeti Int. és Múzeum Térképtára. Arcanum Adatbázis Kft.
- Az Osztrák-Magyar Monarchia harmadik katonai felmérése. (1883.) Hadtörténeti Int. és Múzeum Térképtára. Arcanum Adatbázis Kft.
- Magyarország topográfiai térképe a második világháború időszakából. (1941) Honvéd Térképészeti Intézet. Arcanum Adatbázis Kft. (M=1:50000)

Egyedi tájérték kataszterezés és katonai felmérések alapján kapott információk egybevetése Jászfelsőszentgyörgy példáján

Illyés Zsuzsanna

Bevezetés

A tájat gazdagító emberi alkotások közül az egyedi tájértékek eredete gyakran nem nyomonkövethető vissza, hiszen többségük az egykori falusi élet nem rögzített történetében keletkezett. A táj adottságainak általános és szisztematikus feltérképezése a katonai felmérésekkel kezdődött. Az első katonai felméréstől számítva hazánk minden egyes táján legalább négyszer, de egyes vidékeinken hat alkalommal került sor, M=1:25000 méretarányú, azonos célt – a honvédség tájékozódását – szolgáló térképezésre. A tájban megjelenő elemekre érzékeny, topográfiai szemléletű felmérésekről joggal feltételezhetjük, hogy a ma tájértékként besoroltakat is tartalmazzák, így bizonyos értelemben alkalmasak az értékek múltjának feltárására. A térképek azonban a valóság sajátos, a korszellemnek megfelelő látásmód, érdeklődés szerinti tükrözései, így tartalmuk a tényeken túl alkalmas az értékek megítélésének, szerepének tanulmányozására is.

Jelen tanulmány 2010 tavaszán-nyarán Jászfelsőszentgyörgy településen végzett egyedi tájérték felméréshez kapcsolódik, a felmért értékek megjelenését és megjelenítését vizsgálja és értelmezi a településről hat alkalommal készített M=1:25-28.000 katonai felmérés térképlapjainak (*lásd 1. táblázat*) tartalma alapján.

A vizsgálat előkészítéseként a digitális földhivatali alaptérképen jelöltük a felmért tájértékeket és több referenciapont segítségével a térkép alá illesztettük a hat időszakban keletkezett katonai felmérés szelvényeit, majd a felmérési pontok helyén, közelében kerestük a felmért elemre történő térképi utalásokat. A felmért elemek és a térképlapokon történő megjelenés összefoglalását a mellékelt *2. táblázat* tartalmazza.

I. táblázat A katonai felmérések Jászfelsőszentgyörgy települést ábrázoló szelvényeinek áttekintése

I. Katonai felmérés	II. Katonai felmérés	III. Katonai felmérés	Katonai felmérés	Katonai felmérés	Katonai felmérés
1783	1855	1883	1936	1951	1989
M=1:28800	M=1:28000	M=1:25000	M=1:25000	M=1:25000	M=1:25000
szelvények	szelvények	szelvények	szelvények	szelvények	szelvények
XVII. 20	XXXV. 50	4963/4	4963/4-d	L 34-16-B-c	L 34-16-B-c
		4964/3	5063/2-b	L-34-16-D-a	L-34-16-D-a
		5064/1	hiányzó szelvény	L-34-16-B-d	L-34-16-B-d
		5063/2	hiányzó szelvény	L-34-16-D-b	L-34-16-D-b

Az összehasonlító vizsgálatról egyrészt a felmért tájértékek korának, eredeti környezeti összefüggéseinek és térbeli jelentőségének, e jelentőség időbeli változásának megállapításához szerettünk volna segítséget kapni. Másrészt, a fennmaradt értékeket a tájhasználat, és a tájérték keletkezés és eltűnés történetébe törekedtünk ágyazni.

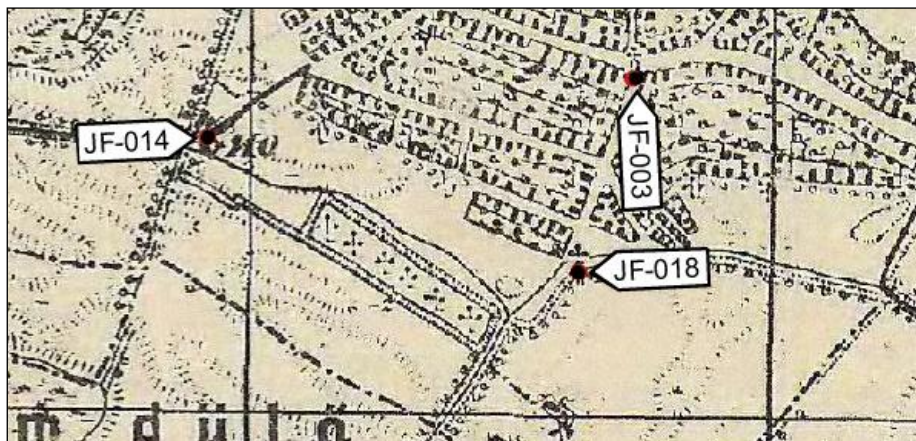
A tájértékek keletkezése és térképi megjelenésének összehasonlítása

A mellékelt táblázatban vastag számmal jelöltük a pontosan datálható tájértékeket. A 39 felmért értéknél 18 esetben sikerült a helyszínen megállapítani, vagy egyéb forrás alapján beazonosítani keletkezésének dátumát. A viszonylag kedvező ellenőrzési lehetőség jó feltételeket teremtett ahhoz, hogy a térképi megjelenéseket és a máshonnan származó keletkezési információkat egybevevessük.

Az összehasonlítás alapján megállapítottuk, hogy a térképi ábrázolás a pontos keletkezésre és a tájérték folyamatosságára nem ad megfelelő információt. Az első katonai felmérés (**1783**) csak kevés önálló elemet jelöl és a településen egyetlen máig fennmaradt, korábban keletkezett érték, mint a talapzatára vésett évszám alapján *1771-ben emelt Szentháromság szobor* sem szerepel e térképen. A későbbi időszakban is gyakran előfordul, hogy nem a keletkezést követő első felmérésen jelenik meg az érték. Erre példa lehet a felirata szerint *1813-ban állított Szent Antal szobor*, amely az **1855-**

ben készített felmérésen még nem, csak az **1883**-ban készített térképen került ábrázolása. A katonai felmérések térképei leginkább az állapítható meg, hogy egy-egy elem melyik felmérés előtt keletkezhetett, de a térképezések között eltelt időszaknál sokkal nagyobb lehet a keletkezés és az ábrázolás között eltelt idő, hiszen nem biztos, hogy az elemek már a követő felmérés alkalmával ábrázolásra kerülnek. Belátható azonban az is, hogy a már ábrázolt elemek szinte hagyományosan megjelennek a következő felméréseken, illetve ábrázolásuk elmaradása inkább szemléletbeli változást tükröz, ahogy azt később még elemezzük.

A térképi megjelenés viszont alkalmas a más forrásból származó keletkezési időpontok felül bírálatára, illetve az esetleges felújítások megállapítására. Az **1883**-ban készített katonai felmérés tanulmányozása tárta fel, hogy kettő modern megjelenésű feszület – az *1981-es évszámot viselő Jókai sori feszület (JF-014)*, valamint az *1982-es évszámot viselő Szőlő utcai feszület (JF-018)* – helyén már több mint 120 évvel ezelőtt is kereszt állt (*1. ábra*), tehát az új külső ellenére egy régmúlt kialakított szakrális helyet jelölnek e tájértékek.

1. ábra Kivágat az 1883-as felmérésből

Ugyancsak a térképek alapján tudható az is, hogy a *Nepomuki Szent János* szobor sokkal régebb óta állhat már a helyén, mint ahogy azt a talapzatára vésett *1899-es évszám* mutatja, hiszen ezt a szakrális helyet már az **1855-ös** térkép is jelöli. Általánosságban elmondható, hogy a második katonai felmérésen jelzett szakrális elemek utalhatnak akár XVIII. századi keletkezésre, akkor is, ha az elem jelzése hiányzik az első katonai

felmérésről és annak ellenére is, ha az értéken későbbi dátumok olvashatók. E tapasztalatok is felhívják a figyelmet arra, hogy a XIX. század közepéig keletkezett fészületek, védőszent szobrok, épített elemek korának meghatározásához a stílusjegyek és az építőanyag alkalmazásának vizsgálata nélkülözhetetlen, hiszen biztosabb támpontot nyújthat a feliratoknál és a térképekből kinyerhető információknál.

Megállapítható az is, hogy a térképek nem mindig tükrözik a tájérték fennállását sem. Vannak olyan nagyon régi elemek, amelyek soha nem kerültek ábrázolásra, holott megjelenésük azonos a rendszeresen felmértékével, mint a templomkertben 1807 óta álló *Ézsiás-feszület* és a két temetői fészület, az 1853-ban emelt, elhanyagolt parcellák között álló *Túrótzi-feszület*, és a gondozottabb temetőrész tengelyében álló, 1820-ban emelt *Temetői fészület*. E fészületeket, bár nagyon hasonlítanak a településen hasonló korban keletkezett fészületekhez, vélhetően azért nem jelölték a felmérések, mert kerített térben, a temető-, illetve a templomkertben és nem szabadon álltak, állnak. Az ábrázolás elmaradása véleményünk szerint jól példázza a katonai felmérések szemléletének lényegét, miszerint az a hadi cselekmények tervezéséhez kívánt támpontokat nyújtani, illetve a tájékozódást lehetővé tenni. Az önállóan álló elemeknek nagy jelentősége volt a tájékozódás szempontjából, ezért önállóan ábrázolták őket, míg a kerített térről a tér minőségének megjelenítése nyújtott segítséget hadászati szempontból. Azaz joggal feltételezhetjük a tájértékekről, melyek létezése bizonyított, de ábrázolásuk elmaradt a katonai felméréseken, hogy nem önálló jelentéstartalommal, hanem a térbeli kompozíció alárendelt értelmezésű részeként álltak a tájban.

A fentiekől eltérő okokra vezethető vissza az 1882-ben emelt *Takács-hegyi fészület* ábrázolásának elmaradása. Az 1936-os katonai felmérés településrészt ábrázoló szelvényei hiányoznak, a későbbi 1951-ben és 1989-ben készített felmérések számára pedig érdektelen volt ez az út menti, és a felújítás alapján a második világháború környékén romos állapotba került fészület.

A tájértékek helyének értelmezése a felmérések alapján

A tájban megjelenő elemek környezete nagyon sokat változhat az idők során. A tájértékek közül a szakrális elemek mindig kitüntetett helyeken jelennek meg, azonban a táj változása gyakran értelmezhetetlenné teszi a jelenben a hely kitüntetett szerepét. Több fészület helyének hajdani jelentőségére derült fény a korabeli térképek határjelölései és úthálózatának

tanulmányozása alapján. Továbbá a vizsgálatok mind a tájbeli, mind a társadalmi mozgásokra, illetve e mozgások bizonyos jegyeinek mibenlétére vonatkozó kölcsönös értelmezés lehetőségére is rámutattak.

Jászfelsőszentgyörgy jelenlegi határában hosszú ideig önálló települési területként, birtoktestként lehetett Pusztá Kerekudvart elkülöníteni. E tény az **1783**-ban készített első katonai felmérés is ábrázolja (2. ábra). A „belső határvonalra”, illetve az uradalommal összekötő jelentősebb utak kereszteződéseire utal több, ma első ránézésre jelentéktelen helyen álló fészület. A *Takács-hegyi fészület (1882)*(3. ábra) ott áll a Jászberény felé vivő út mentén, ahol egykor az uradalmi központból a Zagyván átkelő, az Antal-hegynek nevezett szőlőbe vezető út kereszteződése volt.

A *Nagy-úti fészület (1855 előtt)* elhelyezését és tájolását is magyarázza, hogy a Kerekudvar pusztára vezető, egykor fasorral szegélyezett kociút záró eleme volt.

A talapzat felirata alapján 1899-ben felújított, fent említett *Nepomuki Szent János szobor* oszlopa ma is az eredeti helyén áll. A környezet viszont a Zagyva rendezésével annyira megváltozott, hogy ma már nem találni utalást a szent küldetésére, az egykori hidas átkelés őrzésére, és az árvizektől való védelmezésre.

2. ábra Jászfelsőszentgyörgy az 1783-as felmérésen

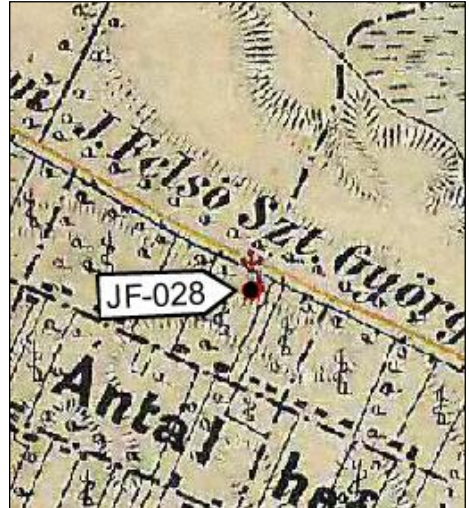
3. ábra Takács-hegyi feszület

Talán ez magyarázhatja azt, hogy a szent újrafaragott szobrát, nem ezen a helyen, hanem a település központjában állították fel, ahol viszont teljesen elsikkad a szent feladata és a környezet jellege közötti természetes kapcsolat, összefüggés.

A bokrok által takarva, alig észrevehető a hagyományosan szegények patrónusának tartott *Szent Antal szobor* (6. ábra) és a mai napig mellé erősített persely. Helyének jelentőségét nehéz ma értelmezni (4. ábra). A harmadik katonai felmérés (1883) tanúsága szerint a szent szobra egy mára már elpusztult hidas dülőúttal szemben áll a Jászberényi út mentén, míg a dülőút maga az Antal-hegyre, a szegényebb lakosok szőlőjébe vezetett (5. ábra).

4. ábra Kivágat az egyedi tájérték kataszter mellékletéből

5. ábra Kivágat az 1883-as felmérésből

A bájosan festett, népies stílusú, fedeles *Szűz Mária szobor* (7. ábra) ma alig megközelíthető, azonban a nagyüzemi táblák kialakítása előtt a Töke föld tanyák legjelentősebb dülőútja mellett állt.

6. ábra Szent Antal szobor

7. ábra Szűz Mária szobor

A térképek alapján a határ úthálózata számottevően változott, nyomvonaluk sok helyen módosult, a fasorokkal jelzett jelentősebb dűlőutak mentén már nem állnak fák. Kivételt képez a korábban a településközi kapcsolatban nagyobb jelentőségű „*Pesti útnak*” nevezett földút, amelynek máig eredeti nyomvonalon haladó szakaszát szintén csak a felmérések összehasonlításával tudtuk megállapítani.

Tájértékek változó jelentősége a térképek alapján

A fészületek és szentszobrok a fentiek alapján a határ jeles helyeire telepített alkotások. Felállításuk célirányosan, tudatosan megkomponált volt idejükben, és tükrözték az adott kor és időszak közösségi gondolkodását. A település területén 16 ilyen jellegű, a XX. század első fele előtt keletkezett szakrális értéket mértünk fel. A XX. század második felében **1951**-ben és **1989**-ben adtak ki Jászfelsőszentgyörgyről térképet, amelyeken az előbb említett elemek megjelenítése nagyban változik, a 16 elem közül az **1951**-es térképen kilencet, míg az **1989**-es térképen csak hármat ábrázolnak. Az ábrázolási kedv csökkenése több okkal is magyarázható, egyrészt az elemek szakralitásának jelentősége leértékelődött a kor társadalmá számára, másrészt az elemek tájékoztató szerepét rontotta a közlekedés és a közlekedési infrastruktúra változása, de szerepet játszhat az is, hogy időközben általánossá vált részletesebb, M=1:10000 méretarányú térképek készítése is, és az elemek gazdagabb ábrázolását könnyebben oldotta itt meg a térképészet, így elhagyhatókká váltak a nagyobb léptékű térképekről.

Tájérték és tájhasználat összefüggése

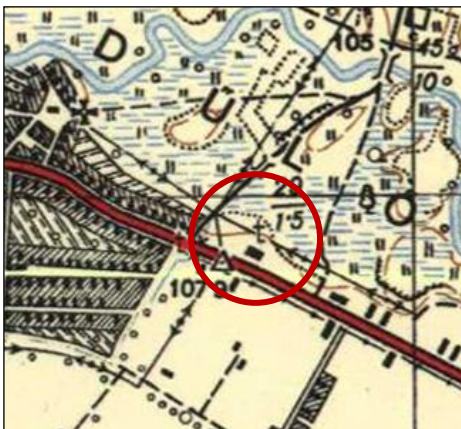
A táj használatának változásával változik egyes elemek funkciója, jelentősége. Egyes elemek viszont szerep nélkül maradva eltűnnek a tájból.

Vizsgálódásunknál kiemelten kezeltük a tanyasi iskolák kérdését. A település egykori tanyasi iskoláinak az épületei még állnak, a tájképnek még látható elemei, de funkciójukat már évtizedekkel ezelőtt elvesztették. Vizsgálatunknál, beazonosításunknál sokat segített a felmérések tanulmányozása, a tanyás gazdálkodás egykori térségeit bemutató térképek vizsgálata. A jelentős számú tanyasi lakosság gyermekeinek oktatására építették a határ három iskoláját, a tanyás térségek súlypontjában. A *Pusztakerekudvari* és a *Bogyó iskolák* épületei központi típusú alapján épültek az 1930-as években az északi és a déli térségek kiszolgálására. A *Fecske iskola* – ami korábbi tulajdonosáról kapta nevét – eredetileg borháznak épült, a máig lakott, Jászberényi úthoz közeli tanyákon élők

gyerekeinek oktatását szolgálta a II. világháború után, alig egy évtizeddel ezelőtti bezárásáig.

A tájértékek eltűnésének jelentős része a vízfolyások rendezésével, vagy a közlekedési szokások változásával magyarázható. E két hatás játszott szerepet a vízjárta területekkel elzárt határ megközelítését biztosító hidak megszűnésében is. Az eredetileg faszervezetű alkotások mára teljesen átépültek, legtöbb esetben helyzetük is módosult.

Vélhetően a vízrendezés áldozata lett az, a felmérési térképeken sokáig jelölt, a település keleti határán, egyben a Zagyván átkelő és Jászberény felé vezető utak találkozásánál álló feszület vagy jelölése alapján inkább kőkép, mely az **1951**-ből származó térképen még szerepel, de ma maradványaiban sem lelhető fel (8. ábra).

8. ábra Kivágat az 1951-es felmérésből

9. ábra Kivágat az 1951-es felmérésből

A felmérések által szintén jelölt vízimalmok nyomai sem látszanak már napjainkban (9. ábra), pedig számos fénykép tanúsítja, hogy egyikük még a II. világháború közeli időkben is szolgálta a lakosságot.

Az állattartás mennyiségi és minőségi változásával az e gazdálkodással összefüggésbe hozható elemek előfordulása is változik. A külterjes, legeltető állattartás tartozékai a gémeskutak, a delelő helyek és a hajtó útvonalak. A felmérések tanulmányozása alapján még az **1951**-es térképen is jelentős számú gémeskút található, melyekből egyet sem találtunk már a tájérték kataszterezés során.

Összefoglalás

Az idők során sokat módosulnak a táj szerkezeti elemei, birtok- és településhatárok, utak és átkelési lehetőségek helyeződnek át, és a területhasználat is jelentősen átalakul. A tájértékek többségének helye és helyzete viszont továbbra is utal a táj korábbi szerkezetére, jelzi az egykori területhasználatot. Kiemelkedő a szakrális tájértékek jelentősége, amelyek szinte minden esetben megjelenítenek a táj történetére vonatkozó információt is, melyek megértéséhez a katonai felmérések tanulmányozása megfelelő segítséget nyújthat.

2. táblázat A katonai térképeken azonosítható tájértékek összesítése

Jelzet	Tájértékek megnevezése	Katonai felmérések dátuma						Feltételezett, vagy megállapított keletkezés, felújítás dátuma
		ILKF 1783	ILKF 1865	ILKF 1883	1936	1951	1989	
JF-001	Nagy-úti fészület		x	x	x	x		1855 előtt, 2010 felújítva
JF-002	Nepomuki Szent János szobor							2000 eredeti mintájára
JF-003	Szentháromság-szobor		x	x				1771
JF-004	Szovjet katonai emlékmű						x	1959
JF-005	Sárkányölő Szent György szobor							2010
JF-006	Petőfi-szobor						x	1948
JF-007	I. világháborús emlékmű						x	~1920
JF-008	Milleniumi emlékoszlop							2000
JF-009	Ézsaiás-feszület							1807 , felújítva 1873
JF-010	Lourdes-i barlang							1938
JF-011	II. világháborús emlékmű							1993-94
JF-012	R.k. plébánia épülete							
JF-013	Nepomuki Szent János szobor talapzata		x	x	x	x		1855 előtt, 1899 felújítva
JF-014	Jókai sori fészület		x	x	x	x		1855 előtt, 1981 felújítva
JF-015	Túrótzi-feszület							1853
JF-016	Temetői harangláb							
JF-017	Temetői fészület							1820
JF-018	Szőlő utcai fészület			x	x	x		1883 előtt, 1982 felújítva
JF-019	Temetői emlékmű							~2000
JF-020	Magaslesfa (kocsányos tölgy)			x	/	x		1883 előtt
JF-021	Pusztakerekudvari kápolna és a Gosztony család sírkertje			x	/	x	x	1829
JF-022	Tanyasi iskola (Pusztakerekudvar)				/	x	x	1936 előtt
JF-023	Pusztakerekudvar, Gosztony uradalom és kúria		x	x	/	x	x	XIX. sz első fele
JF-024	Dohányszárító pajták						x	1952
JF-025	Nagy Sándor kereszt							~1920
JF-026	Kos-hegyi kőfészület és csemettyű			x		x		XIX. sz második fele
JF-027	Takács-hegyi fészület				/			1882
JF-028	Szent Antal szobor és harangláb			x		x		1813
JF-029	Bán-hegyi préházak			x	x	x	x	XIX.sz második fele
JF-030	Bán-hegyi kőfészület és harangláb			x	x	x		1868
JF-031	Antal-hegyi fészület				x	x	x	XIX. sz második fele
JF-032	Szűz Mária szobor					x	x	1926 felújítva
JF-033	Bogyó iskola				x	x	x	1936 előtt
JF-034	Sövényfalú csőszház idős eperfával				/			
JF-035	Fecske iskola						x	~1930
F-036	Határkő Jászfelsőszentgyörgy és Jászberény határán					x	x	1883 előtt
JF-037	Hálaadó Feszület					x		1918
JF-038	Pesti-út		x	x	x	x	x	1855 előtt
JF-039	Határdomb Jászfelsőszentgyörgy és Jászberény határán							

Katonai felmérés alapján azonosított, módosított keletkezési évszám

Hiányzó térképszelvény

1918

Egyéb források alapján megállapított keletkezési évszám

Felhasznált források

- Fodor Ferenc (1942): A Jászság életrajza. A Szent István Társulat Kiadása. Budapest.
- Gulyás Éva (1994): Útmenti keresztek, Szobrok a Jászságban. pp. 110-121. In.: Jászsági Évkönyv. Szerk.: Pethő László. Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény.
- Kiszelovics Ildikó (2009): Jászfelsőszentgyörgy Településrendezési terv (digitális állomány). Kiszelovics és Társa Kft, Szolnok
- Első katonai felmérés XVII. oszlop 20. szelvény. 1783. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára. Arcanum Adatbázis Kft.
- Második katonai felmérés XXXV. 50. szelvény. 1855. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára. Arcanum Adatbázis Kft.
- Az Osztrák-Magyar Monarchia harmadik katonai felmérése 4963/4, 4964/3, 5063/2, 5064/1 szelvények. 1883. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára. Arcanum Adatbázis Kft.
1936. évi katonai felmérés 4963/4-d, 5063/2-b szelvények
Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára.
1951. évi katonai felmérés L 34-16-B-c, L-34-16-D-a, L-34-16-B-d, L- 34-16-D-b szelvények. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára.
1989. évi katonai felmérés L 34-16-B-c, L-34-16-D-a, L-34-16-B-d, L-34-16-D-b szelvények. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára.
- 2000 évi topográfiai felmérés M=1:10000 térképének 66-234, 66-243, 66-412, 66-421, 66-414, 66-423 szelvényei, FÖMI

Egyedi tájértékek szerepe a hagyományőrzésben a Jászság négy településében, két felmérés tapasztalatai alapján

Módosné Bugyi Ildikó

Bevezetés

Magyarországon 1990 óta folynak a települések egyedi tájértékeinek kataszterezési munkái. Az országban mindössze néhány olyan település lehet, ahol sor került a 10-15 évvel korábbi felmérés aktualizálására. A kutatás mintaterületétül szolgáló négy jászsági településben ez megvalósult, ezért át lehetett tekinteni, hogy mi történt az egyedi tájértékek megőrzése terén az elmúlt időszakban. Az első felmérések a négy településben – Jászdózsa (1995), Jászfákóhalma (1996), Jászágó (1997), Jásztelek (1998) – egyetemi hallgatók műhelymunkájának eredményeként készültek el. Az egyedi tájértékek – bővített és tematikailag átdolgozott – újrafelmérését 2010-ben végezték a Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék munkatársai.

Értékelés módszere

Az első felmérés alkalmával 142 adatlapon összesen 144 érték, míg 2010-ben 239 adatlapon 253 érték került rögzítésre. Az eredetileg felmért egyedi tájértékek egyharmada nem szerepel az értékelésben illetve az újabb felmérésben: közülük néhány megsemmisült, a legtöbb viszont a részben módosított módszertan (Csima–Módosné–Horváth 2003) miatt nem került be a kataszterbe. Az állapotukban bekövetkezett változásokat összesen 93 érték esetében tudtam összevetni a két felmérés vonatkozásában.

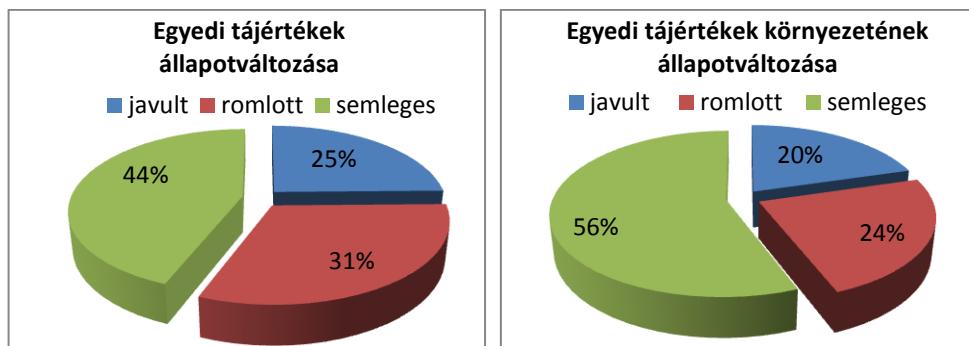
Értékeltem a 93 egyedi tájérték állapotában bekövetkezett változásokat és külön a környezetükben bekövetkezett változásokat is. Azért tartottam szükségesnek külön értékelni, mert amíg az építmények, épületek gondozásához kisebb-nagyobb anyagi forrás is szükséges, addig a környezet karbantartásához főleg szándékra és viszonylag csekély munka ráfordításra van szükség, így a hagyományőrzésben betöltött szerepüket, jelentőségüket esetlegesen jobban megmutathatják.

Az egyedi tájérték, vagy a környezetének állapotban bekövetkezett változásokban 3 kategóriát állapítottam meg:

- *javult* (pl. felújították),
- *romlott* (rendszeres gondozás hiányában állapotromlás következett be, vagy szándékos rongálást szenvedett el), illetve

- *számottevően nem változott.* (Ez utóbbi esetben nem számított, hogy eredetileg jó, vagy pedig elhanyagoltabb állapotban volt-e az érték).

Az állapotmegőrzés vonatkozásában nem mondható egyöntetűnek a helyzet a négy településben. Míg Jásztelken 44 %-ban romlott az értékek állapota, Jászjákóhalmán ez az arány csak 15%-os. Jászdózsán és Jászjákóhalmán egyharmad arányban következett be állapotromlás, de még ez az érték is magasnak mondható. Összegezve a négy település adatait, valamivel több egyedi tájérték állapota romlott, mint amennyinek javult: 23-nak javult, 29-nek romlott és 41-nek nem változott számottevően az állapota. Az érték környezetének állapota 19 esetben javult, 22-ben romlott, 52 esetben nem változott számottevően (1.ábra).

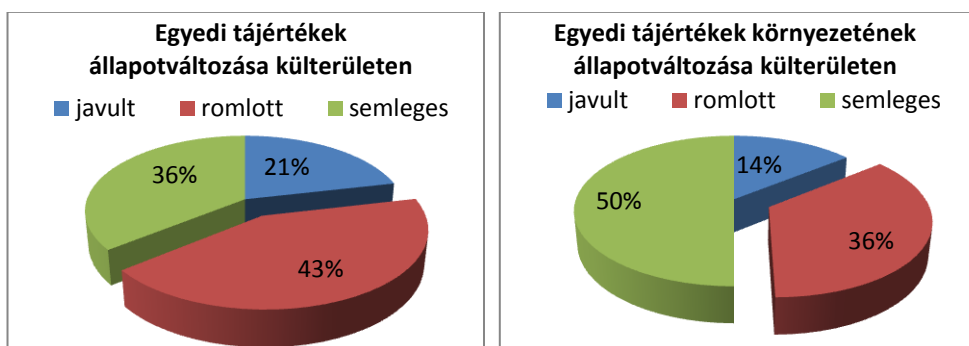

1. ábra Egyedi tájértékek és környezetük állapotváltozása a két kataszterezés közötti időszakban.

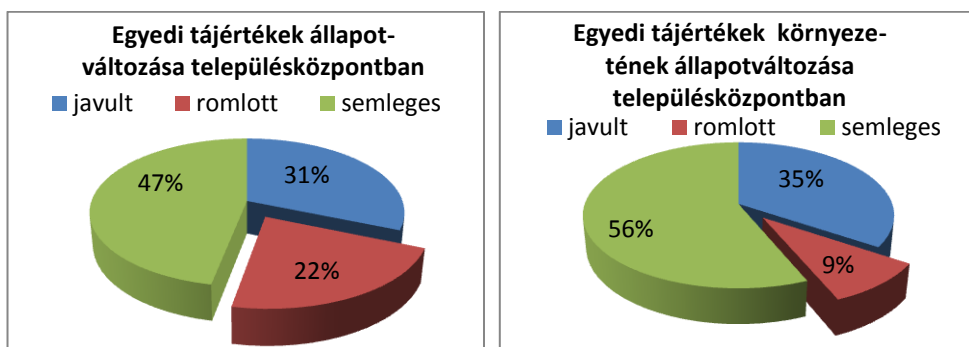
Településszerkezeti helyzet szerint

Azért, hogy el tudjam különíteni, hogy társadalmi jelentősége miatt, vagy a településszerkezetben lévő helye miatt kapott-e nagyobb figyelmet egy-egy tájérték, négy csoportra bontva vizsgáltam az értékek helyzetét: településközpontban, belterületen településközponton kívül, külterületen fő közlekedési út mellett, illetve külterületen főúttól távolabb lévő értékeket különböztettem meg. Arányaiban a településközponti helyzetben lévő értékek szerepeltek a vizsgálatban a legnagyobb számban: valamivel több mint 1/3-ad részük ott helyezkedik el. 30% külterületen, 20% belterületen településközponton kívül és 15% külterületen főúttól távolabb található. A kapott adatok értékeléséből az derült ki, hogy a településközponti helyzetű értékek állapota általában javult, vagy számottevően nem változott, csak nagyon kis részben volt kimutatható romlás állapotukban vagy környezetükben. A belterületen, de egyéb helyen lévő értékek esetében a

javulás kontra romlás aránya 50-50% - tehát itt szignifikáns összefüggés nem volt kimutatható a helyzet, illetőleg az állapotváltozás között. A külterületen – akár főút mellett, akár főúttól távolabb – lévő értékek állapotában és környezetükben viszont arányaiban számottevő romlás következett be. Ebből a szempontból nem jelentett különbséget, hogy némileg frekvenciáltabb helyen (azaz fő közeledési út mentén) vannak-e vagy sem (2. és 3. ábra).

2. ábra Külterületen elhelyezkedő egyedi tájértékek és környezetük állapotváltozása a két kataszterezés közötti időszakban.

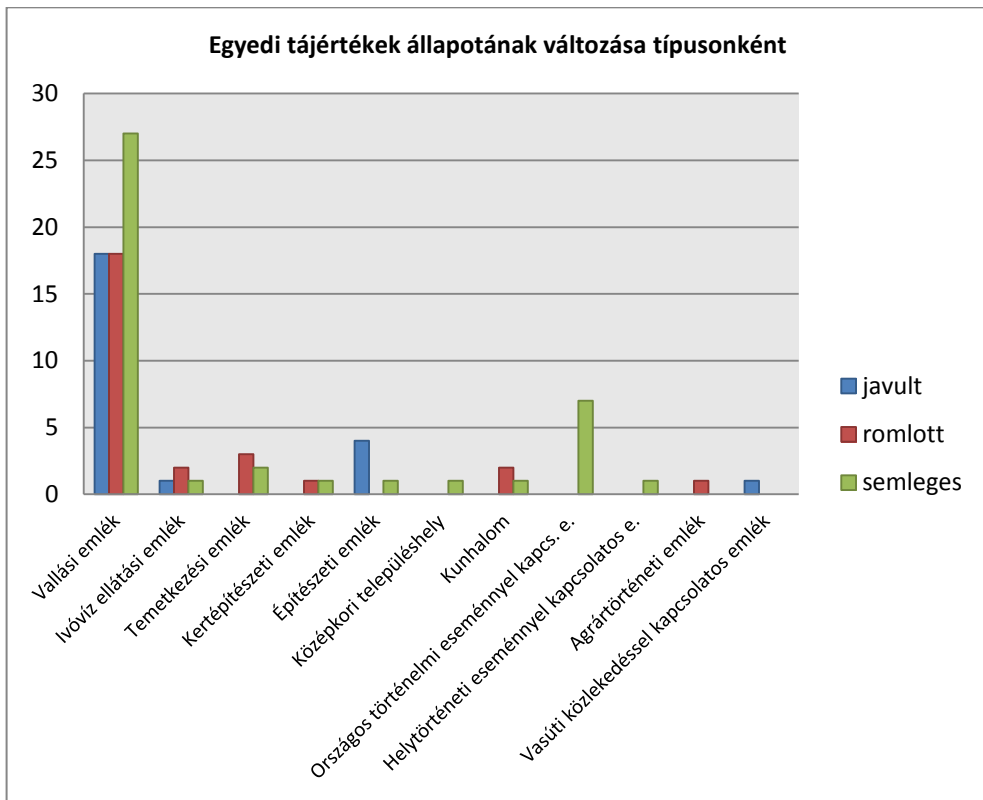

3. ábra Településközpontban elhelyezkedő egyedi tájértékek és környezetük állapotváltozása a két kataszterezés közötti időszakban.

Egyedi tájértékek típusai szerint

Az egyedi tájértékek típusa szerint is elvégeztem a kiértékelést. A vizsgált értékek döntő része: 68%-a vallási érték volt, 8%-ban országos történelmi eseménnyel kapcsolatos értékek, 5-5%-ban építészeti, illetőleg temetkezési emlékek, 4%-ban ivóvíz ellátási emlékek, 1-2%-os arányban pedig kertépítészeti, tájépítészeti, helytörténettel kapcsolatos, agártörténeti és közúti közlekedéssel kapcsolatos emlékek szerepeltek az újra felmért kultúrtörté-

neti egyedi tájértékek között. A határjeleket, illetve birtokjeleket kihagytam az értékelésből, azok állapotának nehéz követhetősége miatt. A vallási emlékek, illetőleg környezetük állapota mintegy ¼-ed részben javult, ¼-ed részben romlott, 50%-uk állapotában pedig nem következett be számottevő változás (4. ábra). Az építészeti értékek állapota gyakorlatilag 100%-ban javult, vagy nem változott. Kimutatható, hogy az országos történelmi eseményekkel kapcsolatos emlékek valamennyi településben kellő figyelmet kaptak és kapnak ma is. Bár az értékelt ivóvízellátással kapcsolatos emlékek száma nem túl nagy, de az állapotukban illetve környezetükben bekövetkezett változások alapján megállapítható, hogy sokkal kisebb figyelmet kapnak napjainkban, mint egykor. Sajnos a két felmérés közötti időszakban megszűnt egyedi tájértékek között is szerepelnek ivóvíz kutak, kéziszivattyús kutak. A többi értéktípus esetében vagy romlott az állapot, vagy nem változott számottevően.

4. ábra Egyedi tájértékek és környezetük állapotváltozása a két kataszterezés közötti időszakban, tájérték típusonként

	Jákóhalma			Jászágó			Jásztelek			Jászdózsza			Összesen db																		
	érték áll.		környezet á.	érték áll.		környezet á.	érték áll.		környezet á.	érték áll.		környezet á.	érték áll.		környezet á.																
Egyedi tájérték típusa	javult	romlott	semleges	javult	romlott	semleges	javult	romlott	semleges	javult	romlott	semleges	javult	romlott	semleges																
Településsel kapcsolatos	6	4	14	4	6	14	5	4	4	5	3	5	6	10	7	5	5	13	6	8	9	5	7	11	23	26	34	19	21	43	
Vallási emlék	6	3	10	4	5	10	2	0	3	2	2	1	5	10	7	5	5	12	5	5	7	3	6	8	18	18	27	14	18	31	
Ivóvíz ellátási emlék			1		1	0	2	0	0	0	0	2							1	0	0	1	0	0	1	2	1	1	0	3	
Temetkezési emlék		1	1		1	1	0	1	0	0	0	1							0	1	1	0	0	2	0	3	2	0	1	4	
Kertépítészeti emlék			1		1														0	1	0	1	0	0	0	1	1	1	0	1	
Építészeti emlék						3		1	3		1	1	0	0	0	0	1								4	0	1	3	0	2	
Középkori településhely			1		1																				0	0	1	0	0	1	
Kunhalom						0	1	0	0	1	0								0	1	1	0	1	1	0	2	1	0	2	1	
Történelmi és helytörténeti emlékek			2		2			2		1	1			3			3			1			1			8		1	7		
Országos történelmi eseménnyel kapcs. e.			2		2	0	0	1	0	0	1	0	0	3	0	0	3	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	7	0	0	7
Helytörténeti eseménnyel kapcsolatos e.						0	0	1	0	1	0														0	0	1	0	1	0	
Termeléssel kapcsolatos emlékek						1				1																1				1	
Agrártörténeti emlék						0	1	0	0	0	1														0	1	0	0	0	1	
Közlekedéssel kapcsolatos emlékek												1					1									1				1	
Vasúti közlekedéssel kapcsolatos emlék													1	0	0	0	0	1							1	0	0	0	0	1	
Egyedi tájérték elhelyezkedése																															
külterületen	2	1	5	2	1	5	1	1	1	1	2		1	7	2	1	3	6	2	3	2		4	3	6	12	10	4	10	14	
főút mellett			6		3	3		1	1		1	1	1	2	1	1	1	2	1	1			1	1	2	4	8	1	6	7	
belterületen	2	2	2		1	5	2	1		2		1	1	1	1	1	2		2	5		2	5	5	6	8	3	3	13		
településközpontban	2	1	3	2	1	3	2	2	4	2	1	5	3	2	5	2	1	7	3	2	3	5		3	10	7	15	11	3	18	
Összesen db	6	4	16	4	6	16	5	5	6	5	4	7	6	12	9	5	5	17	6	8	10	5	7	12	23	29	41	19	22	52	
Összesen %	23	15	62	15	23	62	31	31	38	31	25	44	22	44	33	19	19	63	25	33	42	21	29	50	25	31	44	20	24	56	

1. táblázat Kultúrtörténeti egyedi tájértékek és környezetük állapotának változása a két kataszter készítése között

5. ábra Jászdózsa, Kápolna halom 1995

6. ábra Jászdózsa, Kápolna halom 2010

7. ábra Jászjákóhalma, Varjasi-kereszt
1996 (fotó: Frigyesi G. et al.)

8. ábra Jászjákóhalma, Varjasi-kereszt
2010 (fotó: Pádárné T. É.)

9. ábra Jászágó, Kókai téri kerekés kút
1997 (fotó: Kordás et al.)

10. ábra Jászágó, Kókai téri kerekés
kút 2010 (fotó: Dublinszki B.B)

11. ábra Jásztelek, tájház 1998
(fotó: Duschanek J. et al.)

12. ábra Jásztelek, tájház 2010
(fotó: Boromisza Zs.)

Összefoglalás

Az értékelés összesített számadataiból (1. táblázat) az derült ki, hogy a településszerkezetben elfoglalt helynek nagy szerepe van az értékek „megbecsülésében”, így a hagyományörzésben is: jelenleg a központi elhelyezkedésű egyedi tájértékek nagyobb figyelmet kapnak. Minden valószínűség szerint ez a külterület egyre csökkenő használatának köszönhető: a központtól távolabb lévő egyedi tájértékek – típusuktól függetlenül – elfelejtődnek, ennek köszönhetően állapotuk romlik, vagy stagnál. A településközponti helyzetben lévő egyedi tájértékek sokkal nagyobb figyelmet kapnak, környezetük is gondozottabb. Az érték típusok szerint értékelésből az a következtetés vonható le, hogy a vallási értékek szerepe bár valamelyest csökkent, de még mindig ezek kapják a legnagyobb figyelmet: ezt döntő részarányuk is jelzi, de ezen túl megőrzöttségük és környezetük állapota is ezt mutatja. Szintén fontosnak számítanak a hagyományörzésben az országos történelmi eseményekkel kapcsolatos kultúrtörténeti egyedi tájértékek. A két értékeléskor készített fotókat mutatom be néhány tájértékről az 5-12. ábrákon.

Irodalom, források

- Arlett Judit–Bozsó Brigitta–Jaczenkó Judit–Várkonyi Adrienn (1995): Jászdózsa egyedi tájértékeinek kataszterezése. (szerk. Csima P.) Kézirat. Jászdózsa, Budapest
- Boromisza Zsombor–Nagy Enikő (2010): Jásztelek kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere. Kézirat. Budapest, Jásztelek.
- Csima Péter–Módosné Bugyi Ildikó (2010): Jászdózsa kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere. Kézirat. Budapest, Jászdózsa.

- Csima Péter–Módosné Bugyi Ildikó–Horváth Emese (2003): Egyedi tájértékek meghatározásának vizsgálati módszere. KAC kutatási jelentés, témaszám OKTPK-083. Kézirat. SZIE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék, Budapest. p 87.
- Dublinszki-Boda Brigitta–Szigetvári Katalin (2010): Jászágó kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere. Kézirat. Budapest, Jászágó.
- Duschanek Júlia–Ipacs Veronika–Offertáler Anita–Pelle Kinga–Schrott Péter–Wiesner Györgyi (1998): Jásztelek egyedi tájértékek katasztere. (szerk. Csimá P.) Kézirat. Jásztelek, Budapest
- Frigyesi Gabriella–Macskási Csilla–Zotter Orsolya (1996): Jászfákóhalma egyedi tájértékek katasztere. (szerk. Csimá P.) Kézirat. Jászfákóhalma, Budapest
- Kordás Vera–Kormos Eleonóra–Pernecky Andrea–Tálos Eszter (1997): Jászágó egyedi tájértékek katasztere. (szerk. Csimá P.) Kézirat. Jászágó, Budapest
- Pádárné Török Éva–Tarcsai Andrea (2010): Jászfákóhalma kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere. Kézirat. Budapest, Jászfákóhalma.

A jászági szőlőtermesztéshez kötődő tájértékek

Nagy Enikő

Bevezetés

A BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszékén a Jászságban (Jászágó, Jászberény, Jászdózsza, Jászfelsőszentgyörgy, Jászfákóhalma, Jásztelek) végzett kultúrtörténeti egyedi tájérték-kataszterezési munkánk során számos, szőlőtermesztésre, borászati tevékenységre utaló értékes tájelemmel találkoztunk. Vizsgálatom céljaként ezeknek az értékeknek a kialakulását, fennmaradását, tájkarakterben betöltött szerepét tanulmányoztam és összegeztem.

A jászági szőlőtermesztés története

A szőlő termesztése a Jászságban a török korra vezethető vissza. A szőlőterületek kiterjedésére vonatkozó legkorábbi adatok a XVI. századból, Jászberényből maradtak fenn. Feltételezhető, hogy ezek a szőlők a Jászberényben állomásozó törökök tulajdonát képezték, amit a helyi lakosokkal műveltettek (Fodor 1942). Azt, hogy ezt a tevékenységet a törököktől a helyiek is átvették, egy 1640-ben kelt szultáni rendelet bizonyítja. Eszerint Jászberény lakói korábban szőlőműveléssel nem foglalkoztak, ám ekkor a város fellendítése érdekében engedélyt kértek és kaptak is a szultántól új szőlők telepítésére. Ezt követően 1662-ben ültették a Zagyva-folyó kanyarulata által bezárt területen, az úgynevezett Sárkányszögben a belső öreghegyi szőlőket (Bathó 1996). Ez volt a város, és feltételezhetően a környék legrégebb, a jászok által telepített és művelt szőlőterülete.

A XVIII. század első felében Jászberény mellett a többi jász településen is erőteljesen zajlott a szőlőtelepítés. Jászfákóhalmán és Mihálytelken 1718-ban, Jászdózsán 1719-ben kezdtek szőlő ültetésébe (Fodor 1942). Az 1720-as összeírás emellett még Jászfelsőszentgyörgyön, Jászapátiban és Jászfényszarun is említ szőlőket. A század második felében tovább növekedtek a szőlőterületek a Jászságban, a század végére már csupán két község, Jászsalsószentgyörgy és Jászladány nem rendelkezett szőlőskerttel (Bathó 1996).

A jászsági szőlők nagy részét eredetileg kötött talajon ültették. Ilyen talajon telepítették a jászberényi belső öreg és új szőlőket is. 1807-ben azonban a Jászberény délnyugati határában elterülő, használaton kívüli, homokos legelő egy részét ültették be szőlővel, ez a mind a mai napig szőlőskertként funkcionáló Neszúri szőlők területe (Bathó 1996).

A homoktalajoknak az 1875-től az egész országban végigsöprő filoxérvész miatt lett igen nagy jelentősége. A filoxéra nem kímélte a kötött talajon lévő szőlőket, így pusztultak ki a Jászságban a jászberényi belső öreg és új szőlők, a jászfelsőszentgyörgyi, a jászjákóhalmi, a jászkiséri és a jászteleki szőlőterületek ültetvényei. A pusztítás utáni újratelepítés már kizárólag homoktalajon történt (Bathó 1996).

A XX. század első felében a szőlő- és gyümölcsstermesztés fellendülése figyelhető meg a jászsági településeken, a homoktalajokon nagy kiterjedésű szőlőtelepeket hoztak létre. Ennek a virágkornak a téveszesítés miatt tulajdonváltás, majd az '50-es években az állam által támogatott erdősítés vetett véget (Kiss 2006). Ebben az időben Jászberény területén nagyüzemi szőlőterületeket is létesítettek, ám ettől kezdve a hagyományos szőlőültetvények fokozatosan vesztek területükből, a helyi lakosok többnyire csak kiskerti keretek között művelték szőlőiket. A legjelentősebb jászsági szőlőterület, a Neszúri szőlők hanyatlása az 1980-as években kezdődött, s ma már csak elszórtan találkozunk a művelés nyomaival (Bathó 2008).

A szőlőtermesztéshez kötődő egyedi tájértékek

A szőlőtermesztő területek tájképét számos olyan tájelem határozza meg, melyek egyedi tájértékként akár még a szőlőművelés felhagyása után is alakítják a tájkaraktert. Ilyenek a termeléshez kapcsolódó gazdasági épületek, építmények: pincék, présházak, borházak, csőszházak, szőlőhegyi hajlékok, dézsmaházak, dézsmapincék. A dombvidéki szőlőtermesztés jellegzetes kiegészítői ezen kívül még a falazott teraszok, kőgátak, vízelvezető árkok és gödrök, a rétegvonalakkal párhuzamosan futó dűlőutak (Ortutay 1977). Ezeknek az objektumoknak a megléte, kialakítása, anyaghasználata stb. mind az adott szőlőterület jellegzetessége. Elmondható azonban, hogy ezek kizárólagosan szőlőtermő területekhez kötődő elemek, egy adott tájrészletben egyedül, vagy csoportosan megjelenve jelzik az egykori szőlőtermesztés jelenlétét. Kultúrtörténeti egyedi tájértékként a termeléssel kapcsolatos, agrártörténeti emlékek típusába soroljuk őket.

A szőlőtermő területek további tartozékai lehetnek a szakrális építmények, amelyek jelenléte nem kizárólagosan a szőlőtermesztésre utal: kápolnák, haranglábak, védőszentek szobrai és keresztek. Egyes védőszentek szobrai, kápolnái azonban jellegzetesen a szőlőterületeken jelennek meg (szőlőhegyi védőszentek): Szent Donát, Szent Orbán (Ortutay 1977).

A Jászság szőlőterületeinek egyedi tájértékei

A Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék által felmért jászsági települések közül szőlőműveléshez, borászathoz kapcsolódó egyedi tájértékeket Jászfelsőszentgyörgyön, Jászfákóhalmán, illetve Jászberényben találtunk. Összesen 15 tájérték, illetve tájérték-együttes került be a kataszterekbe, melyek között agrártörténeti (5 db), szakrális (7 db) és kettős – agrártörténeti és szakrális – (3 db) típusú értékek is előfordulnak.

Agrártörténeti egyedi tájértékek

A *pincék, présházak* erőteljesen kötődnek a használathoz, így a szőlőtermesztés megszűnését követően fokozatosan el is tűnnek a területről. Jászberényben az egykori homoki szőlőgazdálkodás emlékét őrzik az Újjerdei, illetve a Németh-dűlői pincék még fennmaradt, de már a szőlőműveléshez nem kötődő, szántóföldekkkel határolt épületei (1. ábra). A jászfelsőszentgyörgyi Bán-hegyi pincesor présházai helyenként még szőlőművelés alatt álló telkeken helyezkednek el, azonban többségük itt is használaton kívül, romló állapotban van (2. ábra). Az értékek fennmaradását itt az országos műemléki védelem biztosítja. A még szórványosan művelt jászberényi Neszúrben egy 2008-ban szépen felújított, nádfedeles kunyhó őrzi az egykori szőlőhegyi hangulatot (Bathó 2008).

1. ábra Újerdei felhagyott pince
(fotó Gergely A.)

2. ábra Bán-hegyi présházak
(fotó Illyés Zs.)

A *csőszkunyhó* közösségi használatban lévő szőlőhegyi épület, mely a szőlőhegyen felügyeletet teljesítő csősz hajlékául szolgált, eredeti funkciója azonban mára megszűnt. Jászfelsőszentgyörgy és Jászberény szőlőterületeinek határán maradt fenn egy tapasztott sövényfalú kunyhó, mellette egy idős eperfával, mely az alföldi szőlőterületek jellegzetes kísérőfája (3. ábra).

A szőlőtermesztéshez és borászathoz szorosan kötődik a borkereskedelem, ám az ehhez kapcsolódó *borraktár* épülete nem az egykori szőlőterületen, hanem a település közlekedés szempontjából előnyösebb területén épült. A jászberényi Andrassy-pincét 1937-ben, állami borközraktárként létesítették a vasútállomás mellett (Kiss, 2006). A pince 5000 hektoliter bor tárolására volt alkalmas, nagyságával jelzi a homoki borászat fellendülő népszerűségét a '30-as években. A funkcióját veszített épület jelenleg rendezvényházként működik, így a fennmaradása biztosítottá vált (4. ábra).

3. ábra Csösz kunyhó

4. ábra Andrassy-pince (fotó Kabai R.)

Szakraális egyedi tájértékek

A jászságban a vallásosság megnyilvánulásaként nagy számban állítottak útmenti *feszületeket*. A szőlőskertekbe vezető, illetve szőlőkön keresztülhaladó utak, dűlőutak mentén is maradtak fenn ilyen emlékek. Egyes tájértékek túléltek a szőlőművelés eltűnését is (pl. Jászjákóhalmán a Szőlő-kereszt, Jászdózsán a Kovács-Bollók kereszt), ám más esetekben csak a történeti térképek jelzik az egykori szőlőterületen állított feszület jelenlétét (pl. a jászteleki Tulát-szőlőkben). A még ma is művelés alatt álló területeken nagyobb arányban maradtak fenn kereszték, feszületek. A jászberényi neszúri szőlőkben jelenleg 5 db feszület található. Ezek közül az egyik feliratában is őrzi állítatói foglalkozását: „Isten ditsőségére állítatott e szent kereszt több szőlő birtokosok adományából 1905” (5. ábra). Szintén a szőlőbirtokosoknak emlékét őrzi Jászfelsőszentgyörgyön az 1868-ban keletkezett Bán-hegyi kőfeszület, melynek talapzatán sorolják fel a szőlőbíró és a keresztet állító szőlősgazdák neveit.

A *haranglábak* kultikus szerepük mellett gyakran használati értékkel is rendelkeztek a szőlőterületeken: harangozással próbálták elriasztani a viharfelhőket, megakadályozni a jégeső pusztítását. Szintén használatosak voltak a Jászságban a kisebb harangok vagy kolompok a szőlőbéli bér munkások számára a reggeli, ebédidő, munkaidő végének jelzésére (Katona 2009). Haranglábak, kolompok is maradtak fenn a Neszúri szőlőkben. (6. és 7. ábra)

5. ábra Szőlőbirtokosok keresztje

6. ábra Szőke kereszt és harangláb

Az országosan ritkaságnak számító, hármás *védőszent-szobrot*, az Időjósító szentek szoborcsoportját 1749-ben állították a jászberényi belső öreghegyi szőlők szélén, a Nagykátára vezető országút mellett (8. ábra). A szoborcsoportban a két szőlőhegyi védőszent, Szent Orbán és Szent Donát, valamint Szent Medárd alakja együtt jelenik meg. Szent Orbánnak és Szent Donátnak a szobrai az ország számos szőlőtermő vidékén megtalálhatóak, ám a szenteknek ilyen hármas ábrázolása egyedül Jászberényben jelenik meg. Szent Orbán a szőlőművelők, kádárok és kocsmárosok védőszentje, Szent Donát a szőlőművesek pártfogója; Szent Medárddal kiegészülve a népi hiedelem szerint mindhármuknak szerepe van a kedvező termést adó időjárás alakulásában. A szoborcsoporton található felirat szerint a védőszentek feladata volt a vihar, villám és jégeső ellen oltalmazni a szőlőket. Amennyiben ezt nem teljesítették és rossz időt hoztak, helyi hagyomány szerint a szobrokat pálcázták és botokkal ütlegelték (Csoma 1999). A 19. század végéig minden évben, húsvét utáni hatodik vasárnapon körmenet indult a szoborcsoporthoz, amelynek során bő termésért és jó időjárásért fohászkodtak (Bathó 1998). A 2009-ben felújított, rendezett környezetű szoborcsoport ma már egyedüli fennmaradt emlékként utal az egykori öreghegyi szőlők elhelyezkedésére.

7. ábra Neszúri harangláb
(fotó: Illyés Zs.)

8. ábra Donátus (Időjós) szentek) szobor
(fotó: Csima P.)

Összefoglalás

A Jászság jelenlegi és egykori szőlőterületein a szőlőtermesztéshez, borászathoz hagyományosan kötődő kultúrtörténeti egyedi tájértékek a szőlőtermesztés visszaszorulása ellenére a mai napig jelen vannak. A történeti múltra visszatekintő szőlőterületeken nagy számban maradtak fenn értékek, azonban az újabb, az '50-es évektől létesített nagyüzemi szőlőültetvények esetében egyetlen tájértéket sem találtunk. A szőlőtermesztés felhagyása esetén az agrártörténeti emlékek fennmaradását a funkcióváltás, illetve a műemléki védelem biztosítja. A vallási/szagrális emlékek esetében, mivel ezek nem kötődnek szorosan a szőlőtermesztéshez, fennmaradásuk a művelés megszűntét követően is biztosított lehet, így sokáig megőrzik az egykori szőlőtermesztés emlékét a tájban.

Felhasznált irodalom

- Bathó Edit (1996): *Adatok a Jászság XVI-XIX. századi szőlőtermesztéséhez.* pp. 116-132. In: Pethő László (szerk.) *Jászsági évkönyv 1996.* Jászberény.
- BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék (2010): *Jászberény kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere.* Budapest.
- Boromisza Zsombor, Nagy Enikő (2010): *Jásztelek kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere.* BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest.
- Csima Péter, Módosné Bugyi Ildikó (2010): *Jászdózsa kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere.* BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest.
- Csoma Zsigmond (1999): *Szent Vincétől Szent János poharáig.* Centrál Európa Közhasznú Alapítvány. Budapest.
- Dr. H. Bathó Edit (1998): *Múltunk őrei a város szélén.* In: Berényi Kármentő. V. évfolyam 2. szám
- Dr. H. Bathó Edit (2008): *Egy felújított kunyhó a Neszúrben.* In: Berényi Kármentő. XV. évfolyam 1. szám
- Fodor Ferenc (1942): *A Jászság életrajza.* A Szent István Társulat Kiadása. Budapest.
- Illyés Zsuzsanna, Kabai Róbert (2010): *Jászfelsőszentgyörgy kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere.* BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest.
- Katona Katalin (2009): *A tanyai élet virágzása és hanyatlása Jászberény-Homokon.* Jász Múzeumért Kulturális Alapítvány. Jászberény.
- Kiss Erika (2006): *Jászberényi múltidéző.* Pro Domine Bt. Jászberény.
- Ortutay Gyula (szerk.) (1977): *Magyar néprajzi lexikon.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Pádárné Török Éva, Tarcsai Andrea (2010): *Jászfákóhalma kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere.* BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest.
- Az Osztrák-Magyar Monarchia harmadik katonai felmérésének vonatkozó szelvényei. 1883. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára. Arcanum Adatbázis Kft.

Egyedi tájértékek helye a településrendezési tervekben három jászsági település példáján

Pádárné Török Éva

Bevezetés

Tizenöt évvel az egyedi tájérték fogalomnak a természetvédelmi törvényben történő megjelenése után már *senki sem vitatja feltárásuk, feltérképezésük és védelmük szükségességét*, de nem ilyen egyértelmű a helyük a települések életét fejlesztési és rendezési szempontból meghatározó településrendezési tervekben.

A Budapesti Corvinus Egyetem Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszéke 2010-ben elkészítette 7 jászsági település kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek kataszterét. Jelen tanulmány három kiválasztott település - Jászdózsa, Jászjákóhalma, Jásztelek – tájérték kataszterében szereplő kultúrtörténeti egyedi tájértékek és az érvényben lévő településrendezési terv viszonyát vizsgálja, áttekintve a témához kapcsolódó jogszabályi hátteret. A téma feldolgozásához szükséges információkat részben a települések adatszolgáltatása, a települési honlapok áttekintése, a VÁTI Kht. Dokumentációs Központban (továbbiakban VÁTI-Dokumentumtár) fellelhető településrendezési tervek és az egyedi tájértékek, illetve a településrendezési tervek szabályozásával foglalkozó törvények és rendeletek valamint a már említett tájérték kataszterek áttekintése biztosította.

A három településen összesen 166 db egyedi tájértéket regisztráltak a felmérések, amelyek egy kis hányada (9 db) műemléki védelem alatt áll (népi lakóház, istálló, római katolikus templom, Mária-oszlop, zsidó-temető), illetve a kunhalmok *ex lege* védettség alatt állnak. Annak érdekében, hogy a településekről egy egységes áttekintő képet adhassunk ezek az értékek is belekerültek kataszterekbe. A vizsgált települések egyedi tájértékeit az 1. táblázat összesíti.

1. táblázat A vizsgált települések egyedi tájértékeinek típusba sorolása
(néhány tájérték több típusba is besorolásra került)

	Jászdózsa	Jászjákóhalma	Jásztelek
TELEPÜLÉSEL KAPCSOLATOS EMLÉKEK			
• Építészeti emlék	5	5	2
• Birtokjel, határjel	13	15	6
• Középkori településhely		2	
• Földmérési emlék	1		6
• Vallási (szakrális) emlék	24	25	23
• Temetkezési emlékek	8	5	
• Forrásfoglalás, ivóvízkút	2	1	1
• Kertépítészeti és tájépítészeti emlék	6	3	
• Összetett típusú emlék	2		
KÖZLEKEDÉSEL KAPCSOLATOS EMLÉKEK			
• Vasúti közlekedési emlék	2		1
• Közúti közlekedéssel kapcsolatos emlék	1		
• Gyalogos közlekedéssel kapcsolatos emlék		1	
TERMELÉSEL KAPCSOLATOS EMLÉKEK			
• Agrártörténeti emlék	1	2	
• Nyersanyag kitermeléssel kapcsolatos emlék	1		
• Vízgazdálkodás-történeti emlék	2		6
• Erdőgazdálkodás-történeti emlék			1
TÖRTÉNELMI ÉS HELYTÖRTÉNETI EMLÉKEK			
• Országos történelmi eseménnyel kapcsolatos emlék, emlékhely	3	5	1
• Hősi emlékmű és emlékkert	2		3
• Helytörténeti eseménnyel kapcsolatos emlék		1	3
• Háborús temetkezési emlékhely	1	1	
• Történelmi személlyel, híres emberrel kapcsolatos emlék		3	
• Összesen:	74	69	53
•			

Az érvényben lévő településrendezési tervek áttekintése

A fellelhető településrendezési eszközök áttekintésekor a jóváhagyásra kerülő munkarészek mellett áttekintettem a tanulmány szempontjából releváns alátámasztó munkarészeket is, így például a tájrendezési munkarészt, a helyi értékvédelmi vizsgálatot és az örökségvédelmi hatástanulmányt. Lehetőség szerint áttekintettem az egyeztetési anyagot, illetve a véleményezések során beérkezett észrevételeket is.

Jásztelek településrendezési terve

Jásztelek esetében a 2004-es településrendezési tervt (készítette: TMT Településrendezési és Műszaki Társulás Szolnok 2004) a VÁTI-Dokumentumtárban tudtam megtekinteni, míg a 2009-es településrendezési tervet (készítette: Kiszelovics és Társa Településtervező Kft., Szolnok) a település önkormányzata bocsátotta a tanszék rendelkezésére a tájérték kataszter elkészítéséhez.

A településen jelenleg csak a tájház áll országos védelem alatt, de már a 2004-es terv is országos védelemre javasolta a római katolikus templomot, több épített értéket pedig helyi védelemre tervezett (pl. Havasi Boldogasszony kápolna, Temetőkápolna, 1 db kőkereszt hrsz.:074-075 utak találkozásánál, Mária-oszlop). Az útmenti kőkeresztek a településrendezési terv besorolása szerint a műalkotás, utcabútor, szobor kategóriába tartoztak.

A kunhalmok a természet védelméről szóló (1996. évi LIII.) törvény szerint **ex lege védett tájelemek**. A HNPI-nek a településrendezési tervekhez adott előzetes tájékoztatása alapján a Jásztelek település határában (0142/6 hrsz) található **Homokgödör-halom** is kunhalomnak minősül, védelmüket az Örökségvédelmi hatástanulmány régészeti munkarésze is megerősíti azzal, hogy „**feltétlenül kikerülendő lelőhelyek**” csoportjába sorolja.

Mindkét helyi értékvédelmi vizsgálat a helyi értékeket az alábbi módon kategorizálta (az egyedi tájérték megnevezés egyik dokumentumban sem szerepel):

- A művi értékvédelem fajtái:
 - É – 1 : utcaképi védelem
 - É – 2 : településszerkezeti védelem
 - É – 3 : településképi védelem
 - É – 4 : településkarakter védelem
 - É – 5 : műemléki védelem alatt álló terület ill. építmény

- É – 6 : építmény, építményrészlet védelme
- É – 7 : műalkotás (utcabútor, szobor, stb.) védelme
- A táji – természeti védelem típusai:
 - T – 1 : helyi természetvédelmi terület
 - T – 2 : helyi tájvédelmi terület
 - T – 3 : helyi természeti érték
 - T – 4 : helyi tájérték

Épületek (pl.: Havas Boldogasszony kápolna, temetőkápolna, plébánia) az É-5, a kőkeresztek és szakrális szobrok (pl.:”Jézus szobor”, Szentháromság szobor,) az É-6 besorolásba kerültek. Természeti értéket nem tartalmaz a lista, bár a tájrendezési alátámasztó munkarészben helyi természeti érték védelemre érdemesnek minősítik a Jásztelek pusztamizsei határában lévő öreg vadkörtefákat. A hajdani gyümölcsösök maradványaként két idős, 40 cm-es törzsátmérőjű körtefa habitusában, görcsös ágaival, a természet szépségét idézik, valamint felhívja a figyelmet a holtágak, meanderek, és az azokat kísérő fás növényzet tájképi értékére, de védelmét nem javasolja (Irgócsi határ). Hibásan a kőkereszteket is ex lége védett épített értéknek minősíti a tájrendezési munkarész, azonban a helyi értékvédelmi vizsgálatban és javaslatban 2009-ben már É–6 - építmény, építményrészlet védelme kategóriába sorol számos kőkeresztet és szakrális szobrot.

Jásztelek településrendezési terve (2009) a helyi értékvédelmi vizsgálata alapján javasolta a Képviselőtestületnek az alábbi településtörténeti, helytörténeti értékekre a helyi védelem elrendelését:

- Római Katolikus Templom
- Havas Boldogasszony Kápolna
- Római Katolikus Plébánia
- Temetőkápolna
- Köztéri szobrok, műalkotások
- Kőkeresztek

Az összesen 19 helyi védelemre javasolt érték közül csak egyetlen , az orsótér (amely a római katolikus templom környezetében alakult ki, jellegzetes magyar településszerkezeti elem) nem szerepel az általunk felvett egyedi tájértékek listájában, vagyis Jásztelek esetében ***jelentős az átfedés a helyi értékvédelmi vizsgálat és az egyedi tájérték kataszter elemei között.***

A kulturális örökség védelméről szóló 2001.évi LXIV. törvény 66. § (2) bekezdése kimondja: „Kötelező az örökségvédelmi hatástanulmány

elkészítése a településrendezési eljárás (a településfejlesztési koncepció, a településrendezési terv, a helyi építési szabályzat és szabályozási terv) során.” Jásztelek 2009-es Örökségvédelmi hatástanulmányában ismételtlen dokumentálásra került a kunhalom védelme és a helyi értékvédelmi vizsgálat és javaslat eredményei.

Jászsákóhalma településrendezési terve

Jászsákóhalma község esetében a 2004-2007 között a Hazai Térségfejlesztő Rt. Által készített településrendezési tervet tekintettem át (fejlesztési terv és stratégia, településszerkezeti terv és alátámasztó munkarészeinek vizsgálati és javaslati fejezetei, örökségvédelmi hatástanulmány, helyi építési szabályzat).

A megvizsgált tervanyagok nem használják az egyedi tájérték fogalmat, de az általuk megjelölt védett, illetve helyi védelemre / megőrzésre javasolt értékek és a tanszék által készített egyedi tájérték kataszter számos eleme azonos, illetve kapcsolható egymáshoz.

A településen jelenleg 5 műemléki védelem alatt álló objektum van (római katolikus templom, népi lakóház – igen leromlott és átalakított állapotban, népi istállóépület, zsidó temető, rokokó Mária-szobor) ezeket az egyedi tájérték kataszter is tartalmazza. A helyi védelem alatt álló természeti értékek (Tarna-holtág, templom-part, templom tér, temető, „Jászság-régiója” ÉTT közül csupán a Jászság régiója nem kapcsolható közvetlenül a településen felmért kultúrtörténeti egyedi tájértékekhez. Itt szeretném megjegyezni, hogy az ÉTT kategória tévesen szerepel a helyi természetvédelmi kategóriában.

A Tarna-holtág és a Tarna-sziget esetében a szigetre átvezető fa gyalogoshidat tekintettük egyedi tájértéknek. A Templom-part (az egykori kunhalom) a rajta lévő fákkal és műemlék templommal mint Jákó-halma, illetve a római katolikus templom környezeteként jelenik meg, a Templom tér vonatkozásában az emlékművek (I. világháborús, 1956-os) és környezetük került a kataszterbe. A temetőben a kálvária, a kápolna, a temetőkeresztek, a helytörténeti szempontból meghatározó személyiségek síremlékei, a II. világháborús emlékhelyek és síremlékek kerültek felvételre a kataszter készítésekor. Az idős akácfasor egyedei a kálvária adatlapján szerepelnek.

Az örökségvédelmi hatástanulmány régészeti fejezete és a tájrendezési munkarész is kiemelten foglalkozik a település területén található halmokkal, amelyek közül egy bizonyítottan kunhalom. A Szemőd-halom kunhalom, az Öreg-szőlő II., a Templomdomb (Jákó-halma) és a Hegyes-halom valószínűleg kunhalom. Ezeket a halmok a örökségvédelmi hatástanulmány régészeti fejezete a „Feltétlenül kikerülendő, földmunkával nem bolygatható lelőhelyek” közé sorolta. A régészeti munkarész a településen számos lelőhelyet nevez még meg, ezek közül a Félegyházi part (megelőző feltárást igénylő régészeti lelőhelyek) a Négyszállási-tó partja (terepbejárást igénylő régészeti érdekű területek) került felvételre az egyedi tájérték kataszterbe is, mivel a településen élők ezekhez kötődnek, ezeket tekintetik hagyományörzés szempontjából meghatározónak a település életében.

A helyi értékvédelmi vizsgálatban és az Örökségvédelmi Hatástanulmányban is szereplő természeti és művi értékek fennmaradását és megfelelő védelmét a településrendezési terv készítői helyi értékvédelmi rendelet megalkotásával biztosítottak látták. Érthetetlen, hogy a település bel- és külterületén nagy számban található (25 db), és az egyedi tájérték kataszterben részletesen felmérésre került kőkeresztek és szakrális szobrok - melyek a település egyedi tájértékeinek leggazdagabb csoportját képviselik - nem szerepelnek sem az értékvédelmi vizsgálatban, sem az Örökségvédelmi hatástanulmányban (megjegyzendő, hogy teljesen azonos fejezetek találhatók a két munkarészben).

Jászdózsa településrendezési terve

A három vizsgált település közül, Jászdózsának van a legrégebbi településrendezési terve még érvényben. A VÁTI-ban 1995-1998-ban készült Jászdózsa település Általános Rendezési Terve (ÁRT) melynek az egyeztetési, majd jóváhagyásra kerülő anyagát is lehetőségem nyílt áttekinteni a VÁTI Dokumentumtárban.

Az 1995-ben lezárt egyeztetési anyag vizsgálati munkarésze a Kápolnahalmot, a Tarna-holtágat és az 1811-ből származó hidat emeli ki, valamint utalást tesz a külterületen található számos régészeti jelentőségű területre. (Az ÁRT-hez még nem készült Örökségvédelmi hatástanulmány).

Az egyeztetési anyagban szereplő helyi építési szabályzat szövegtervezetének 21.§-a (Táj és természetvédelem, kultúrtörténeti értékek védelme) (5) bekezdésében jelenik meg az egyedi tájérték fogalma az alábbi szövegezésben: „A település külterületén a nem védett ún. egyedi tájértékek

(pl. út menti keresztek, jellegzetes fasorok, facsoportok stb.) számbavételét el kell végezni, megtartásukról gondoskodni kell.” Az 1998-as felülvizsgálathoz készített és jóváhagyásra került helyi építési szabályzat már nem tartalmazza a 21.§ (5) bekezdését, így teljes egészében kikerült az egyedi tájérték fogalma a település általános rendezési tervéből. A rendelet 1. sz. melléklete tartalmazza a helyi védelemre javasolt értékeket, de azok között nem szerepelnek a kőkeresztek, szakrális szobrok, határhalmok, amelyek azonban nagy számban vannak jelen a településen és jelentős részét képezik a tanszék által készített egyedi tájérték kataszternek.

Példaként néhány olyan egyedi tájérték típus fotóját mutatom be, amelyek a településrendezési tervek dokumentációiban sem szerepeltek, véleményem szerint azonban megőrzésük és védelmük feltétlenül szervezett háttérrel igényelne (lásd 1-4. ábrák).

Jogi háttér

Áttekintve a kiválasztott településekre rendelkezésre álló településrendezési terveket látható, hogy az egyedi tájértékek, illetve a tanszék által készített kataszterben szereplő értékek különböző helyeken jelennek meg a dokumentációkban. Hol a helyi értékvédelmi vizsgálatban, hol az örökségvédelmi hatástanulmányban, hol a szerkezeti terv tervlapján. Ez a „sokszínűség” arra készítetett, hogy áttekintsem az egyedi tájértékek településrendezési tervekben való szerepeltetésének jogi szabályozását.

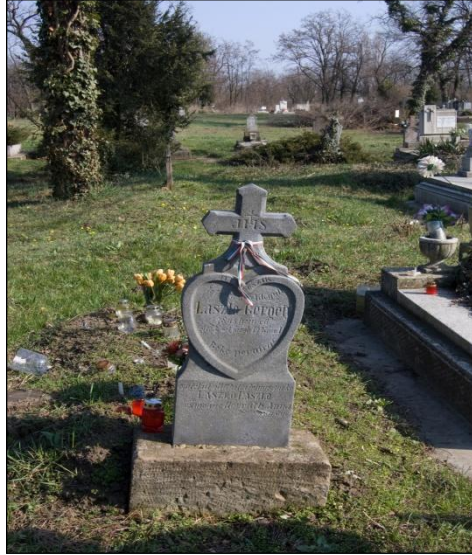
Egyedi tájérték és a településrendezés eszközeinek viszonya

A természet védelméről szóló **1996. évi LIII. törvény** II. részének, Tájvédelem című fejezete foglalkozik az egyedi tájérték fogalmával és védelmével. A 6. § (3) bekezdése alapján „Egyedi tájértéknek minősül az adott tájra jellemző természeti érték, képződmény és az emberi tevékenységgel létrehozott tájalkotó elem, amelynek természeti, történelmi, kultúrtörténelmi, tudományos vagy esztétikai szempontból a társadalom számára jelentősége van.” Az egyedi tájértékek megállapítása és nyilvántartásba vétele a védett természeti területek természetvédelmi kezeléséért felelős szerv (a továbbiakban: igazgatóság) jelen esetben a Hortobágyi Nemzeti Park feladata. Ugyanezen hatodik paragrafus utolsó (5.) bekezdése az alábbi mondattal utal a településrendezés és az egyedi tájértékek nem teljesen egyértelmű viszonyára : „A településrendezési terv tartalmazza a tervezési területen található egyedi tájértékek felsorolását.” (Fontosnak tartom megjegyezni, hogy eredetileg a szövegben nem a

településrendezési tervek, hanem a területrendezési tervek voltak megnevezve.) Az, hogy pontosan hol - jóváhagyásra kerülő munkarészben, vagy az jóváhagyásra nem kerülő alátámasztó szakági vizsgálatokban és javaslatokban, vagy a helyi értékvédelmi vizsgálatban - ezt nem pontosítja.

1. ábra Szakrális szobor - Bánkódó krisztus - Jászfákóhalma

2. ábra Híres ember sírhelye -1848-as honvéd sírja - Jászfákóhalma

3. ábra Köztéri artézi ivókút – (Jászfákóhalma Szabadság tér)

4. ábra Birtokjel - határdomb (Jászfákóhalma-Jászapáti)

Ezzel kapcsolatban az országos településrendezési és építési követelményekről szóló többszörösen módosított 253/1997 (XII. 20.) Kormányrendelet (továbbiakban OTÉK), - amely a településrendezési eszközök tartalmi követelményeit is meghatározza – sem tartalmaz pontosabb útmutatást. Átnézve a rendelet módosításait az eredeti rendelet 2.sz. mellékletében a településrendezési eszközök jelkulcsainak meghatározásáról még nem az egyedi tájérték fogalom jelenik meg, de az országos, illetve a helyi táj és természetvédelem címszó alatt szerepel a tájérték, illetve a helyi tájérték mint a térképlapokon (szerkezeti és szabályozási tervlap) feltüntetendő elem.

Az OTÉK-ot módosító 36/2002 (III. 7.) Korm.rend. 17.§-a módosította a mellékletet és a jelkulcsban már mindkét tervlapon az egyedi tájérték fogalom szerepelt. A szabályozási terv jelkulcsában, mint egyéb szabályozási elem szerepelt. Ezt a módosítást a 118/2008 (V.8.) Korm. rend. 1.§ 976 pontja hatályon kívül helyezte, a 182/2008 (VII.14.) Korm.rend. 51 és 52.§-a módosította a mellékletben meghatározott jelkulcsot és azóta az egyedi tájérték fogalom nem szerepel településrendezési eszközök tartalmi követelményeit meghatározó országos rendeletben (még jelkulcs szinten sem). A természetvédelmi törvényben szereplő utalás nincsen nevesítve, illetve pontosítva.

A három település településrendezési anyagait megismerve szükségesnek láttam az eredetileg tervezett jogszabályi kitekintést (természetvédelmi törvény, OTÉK) kibővíteni a **helyi értékvédelmi vizsgálat és rendelet** szabályozásának áttekintésével. Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. Törvény 53.§. (3) bekezdésének felhatalmazása alapján a 66/1999. (VIII. 13.) FVM rendelet határozza meg az építészeti örökség helyi védelmének szakmai szabályait. A rendelet első paragrafusában értelmében a külön jogszabályok alapján nem védett építészeti örökség közé sorolja a táji természeti értékeket is, amelyet a település helyi önkormányzati rendelettel helyi védetté nyilvánít. A helyi védelem célja a településnek és környezetének, valamint az ott található értékes építészeti, táji, valamint az épített környezettel összefüggő természeti elemek jellegzetességének, hagyományos megjelenésének megőrzése. Szabályozza a helyi védelem fajtáit is, így megkülönböztet helyi területi és helyi egyedi védelmet. A 2§(4) bekezdés d pontja értelmében a helyi egyedi védelem kiterjedhet az egyedi tájértékek védelmére. A helyi védelem alá helyezésről szóló önkormányzati rendelet szakmai megalapozására a szabályozási terv (rendezési terv) értékvizsgálati munkarésze szolgál alapul.

A helyi értékvédelmi vizsgálat mellett az *Örökségvédelmi hatástanulmány* is tartalmaz(hat) az egyedi tájértékek megőrzésével és védelmével kapcsolatos szempontokat. A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. Törvény és az örökségvédelmi hatástanulmányról szóló 4/2003. (II.20.) NKÖM rendelet értelmében örökségvédelmi hatástanulmányt kell készíteni a település fejlesztési koncepciójának kidolgozása során, annak érdekében, hogy a tervezett változtatások hatásai a település kulturális örökségének védelme érdekében meghatározhatók legyenek. A rendelet 4.§-a és melléklete részletesen szabályozza a hatástanulmány tartalmát. Az egyedi tájérték, mint vizsgálandó elem nincsen nevesítve, de területi és egyedi védelmek igen. Amennyiben a helyi értékvédelmi rendelet alapján a település helyi egyedi védelmet biztosít az egyedi tájértékeknek, abban az esetben – közvetve megjelen(het)nek az egyedi tájértékek is.

Összefoglalás

Látható, hogy a települési értékek védelmére számos lehetőség áll rendelkezésre a tervezőknek és a települési önkormányzatoknak. Ezeknek az eszközöknek az összehangoltsága, áttekinthetősége azonban már nem ilyen egyértelmű. Számos kérdés vetődik fel, hogy kinek hol és hogyan kell dokumentálnia, illetve védelem alá helyezni.

Áttekintve és összehasonlítva a településekre készült egyedi tájérték katasztereket és a településrendezési terveket látható, hogy számos érték mindkét helyen megjelenik (főként azok, amelyek épített elemek), de nagyon sok olyan értéket találtunk a kataszterezések során, amelyek sem az örökségvédelmi sem az értékvédelmi munkarészekben nem kaptak helyet. Ilyenek például a határhalmok, a fészületek, a védőszentek szobrai, a településekhez kötődő híres emberekkel kapcsolatos emlékek, emlékhelyek (pl. volt 1848-as szabadságharcos sírja, amelyet a településen élő iskolások rendszeresen koszorúznak), az artézi kutak, melyek a XX. század első felében az egész települést ellátták egészséges ivóvízzel, a tanyasi iskolák amelyek közül mára már csak néhánynak az épülete található meg megváltozott funkcióval. Fontosnak tartom, hogy ezeket az értékeket megőrizzük és ehhez elengedhetetlen lenne, hogy az egyedi tájérték kataszterben szereplő értékek megjelenjenek a településrendezési tervek alátámasztó munkarészei között, biztosítva ezzel, hogy a fejlesztések és a szabályozások során sem bel-, sem külterületen ne essenek áldozatul a még fellelhető, avatatlan szem számára sokszor felismerhetetlen értékek. A tájérték kataszter szöveges és térképi feldolgozása ezt teljes mértékben lehetővé is tenné.

Felhasznált források

Egyedi tájérték kataszterek

Boromisza Zsombor - Csima Péter - Dublinszki-Boda Brigitta - Gergely Attila - Illyés Zsuzsanna - Kabai Róbert - Molnár Zsófia - Módosné Bugyi Ildikó - Nagy Enikő - Pádárné Török Éva - Szigetvári Katalin - Tarcsai Andrea (2010): *Jászberény egyedi tájértékeinek katasztere*. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest, Jászberény.

Boromisza Zsombor - Nagy Enikő (2010): *Jásztelek egyedi tájértékeinek katasztere*. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest, Jásztelek.

Csima Péter - Módosné Bugyi Ildikó (2010): *Jászdózsa egyedi tájértékeinek katasztere*. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest, Jászdózsa.

Pádárné Török Éva - Tarcsai Andrea (2010): *Jászfákóhalma egyedi tájértékeinek katasztere*. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Budapest, Jászfákóhalma.

Térképek

Digitális topográfiai raszteres térképek: Jászdózsa, Jászfákóhalma, Jásztelek, településekről. M=1: 10.000. (adatokat készítette: FÖMI)

Tervek

Jászdózsa település Általános Rendezési Terve 1995-1998 VÁTI

Jászfákóhalma község településrendezési terve, 2004-2007 Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest

Jásztelek község településrendezési terve 2004. TMT Településrendezési és Műszaki Társulás Szolnok

Jásztelek község településrendezési terve 2009. Kiszelovics és Társa Településtervező Kft., Szolnok)

